

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

VVE-programma's en taaldoelen

Kuiken, F.

Publication date

2013

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kuiken, F. (2013). *VVE-programma's en taaldoelen*. Universiteit van Amsterdam.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

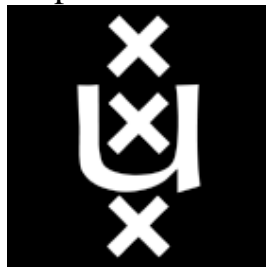
Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

VVE-PROGRAMMA'S EN TAALDOELEN

Folkert Kuiken

September 2013

Universiteit van Amsterdam

VOORWOORD

Dit rapport bevat een vergelijking tussen de taaldoelen in de in Amsterdam meest gebruikte vve-programma's (Piramide, Ko-totaal, Kaleidoscoop en Startblokken) en de SLO/UvA-taaldoelen. Het rapport is tot stand gekomen op verzoek van het Team Voor- en Vroegschoolse Educatie van de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (gemeente Amsterdam).

De beroepskrachten die in de voorschoolse educatie werken, worden officieel aangeduid met de benaming pedagogisch medewerkers (afgekort p.m.-ers). In het dagelijks taalgebruik wordt echter meestal de term leidsters gehanteerd. In dit rapport wordt bij dit alledaagse taalgebruik aangesloten. Overall waar de term leidsters wordt gebruikt, worden dus (ook) pedagogisch medewerkers bedoeld.

Bij de samenstelling van dit rapport is een beroep gedaan op de medewerking van de ontwikkelaars van de programma's. Ik wil hen hier graag met name noemen en dank hun hartelijk voor hun bereidheid om op korte termijn de gevraagde informatie aan te leveren. Dit zijn: voor Piramide Dita Breebaart (Cito, Arnhem); voor Ko-totaal Marieke Tjallema en Nicolette van de Kreeke-Alfrink (CED-groep, Rotterdam); voor Kaleidoscoop Nelleke Brandenbarg, Ellen van Eersel en Japke Schonewille (NJI, Utrecht); voor Startblokken Bea Pompert en Niko Fijma (De Activiteit, Alkmaar/'s-Hertogenbosch).

Amsterdam, september 2013
Folkert Kuiken

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	4
1 Inleiding	5
1.1 Achtergrond onderzoek	5
1.2 Vraagstelling	6
2 Werkwijze	7
3 Taaldoelen binnen vve-programma's	11
3.1 Piramide	11
3.2 Ko-totaal	16
3.3 Kaleidoscoop	21
3.4 Startblokken	25
4 Conclusie en discussie	31
Referenties	33
Bijlagen	34
Bijlage 1: Taaldoelen voorschool in Piramide	34
Bijlage 2: Taaldoelen vroegschool in Piramide	38
Bijlage 3: Taaldoelen voorschool in Uk & Puk	43
Bijlage 4: Taaldoelen vroegschool in Ik & Ko	49
Bijlage 5: Taaldoelen voorschool in Kaleidoscoop	55
Bijlage 6: Taaldoelen vroegschool in Kaleidoscoop	59
Bijlage 7: Taaldoelen voorschool in Startblokken	64
Bijlage 8: Taaldoelen vroegschool in Startblokken	67

SAMENVATTING

Dit rapport betreft een vergelijking tussen de SLO/UvA-taaldoelen en de taaldoelen waaraan in de in Amsterdam meest gebruikte vve-programma's aandacht wordt besteed, te weten Piramide, Kootaal, Kaleidoscoop en Startblokken.

De kern van dit onderzoek wordt gevormd door de vraag in hoeverre deze programma's aandacht besteden aan de SLO/UvA-taaldoelen. Daartoe hebben de programmaontwikkelaars per doelstelling aangegeven of deze in het betreffende programma aan bod komt en gespecificeerd waar en op welke manier dat gebeurt. Deze informatie is vervolgens op juistheid gecontroleerd. In het geval deze controle onduidelijkheid opriep of tot vragen leidde heeft overleg plaatsgevonden met de programmaontwikkelaars om tot een definitief oordeel te komen.

Concluderend kan worden gesteld dat de mate waarin de SLO/UvA-taaldoelen in de onderzochte programma's zijn vertegenwoordigd enigszins varieert, maar dat deze in overgrote meerderheid in de programma's aanwezig zijn, hetzij expliciet dan wel ten dele of impliciet. Slechts voor een gering aantal taaldoelen geldt dat daaraan geen aandacht wordt besteed. Reden om zich daarover veel zorgen te maken is er niet, te meer daar het ontbreken van een expliciete vermelding van een bepaald doel in een programma niet per se hoeft te betekenen dat dat in het geheel niet aan de orde komt. Het kan zijn dat aan een dergelijk doel in de (na)scholing van leidsters en leerkrachten wel aandacht wordt besteed. Vooral bij een opener ontwikkelingsgericht programma kan dat het geval zijn. Locaties hoeven daarom in principe geen bijzondere pogingen in het werk te stellen om een vermeende lacune in de taaldoelen van de programma's te overbruggen.

Wel moet daarbij worden bedacht dat met de aanwezigheid van het overgrote deel van de SLO/UvA-taaldoelen in de onderzochte programma's niet per se de kwaliteit van de vve is gegarandeerd. Die hangt vooral af van de (taal)didactische vaardigheden van leidsters en leerkrachten en van de kwaliteit waarmee zij de programma's uitvoeren zoals bedoeld, met andere woorden van hun programmagetrouwheid. Kwaliteitsbewaking van leidsters en leerkrachten, coaching en (bij)scholing blijven daarom van belang.

Daarnaast willen we met nadruk stellen dat het hoofddoel van dit onderzoek de vraag betreft in hoeverre de vve-programma's aandacht aan de SLO/UvA-taaldoelen besteden en niet of jonge kinderen met deze programma's ook daadwerkelijk deze doelen behalen. Dat betekent dat er aandacht moet blijven bestaan voor het niveau van taalvaardigheid van de kinderen en voor observatieinstrumenten en toetsen waarmee hun vorderingen kunnen worden vastgesteld.

Verder viel het bij enkele programma's op dat vooral de doelstellingen met betrekking tot de uitbreiding van de woordenschat niet altijd even expliciet of in voldoende mate waren geformuleerd. Omdat woordenschat een belangrijke voorspeller van leesvaardigheid is, is het van groot belang dat leidsters en leerkrachten daaraan voldoende aandacht besteden. De Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters die enkele jaren geleden is uitgebracht kan daarbij een belangrijke rol vervullen.

1 INLEIDING

1.1 Achtergrond onderzoek

Uit onderzoek van de onderwijsinspectie op voor- en vroegscholen in Amsterdam bleek dat voor de overgang van groep 2 naar groep 3 geen expliciete doelen waren geformuleerd (Inspectie van het Onderwijs 2008). Dit heeft geleid tot de formulering van taaldoelen voor kinderen aan het begin van groep 1 en aan het eind van groep 2 (Suijkerbuijk & Kuiken 2009). Tezelfdertijd was ook de Stichting voor Leerplanontwikkeling (SLO) te Enschede bezig met het opstellen van doelstellingen voor de vve. Dat heeft geleid tot een samenwerking tussen SLO en UvA met als resultaat twee lijsten met taaldoelen: een voor de voorschool (begin groep 1) en een voor de vroegschool (eind groep 2). De lijsten met taaldoelen staan bekend onder de naam SLO/UvA-taaldoelen. Voor de inhoud van de lijsten wordt verwezen naar www.slo.nl/primair/themas/jongekind/doelen.

De opzet van de lijsten met taaldoelen is voor voor- en vroegschool hetzelfde. Beide lijsten bevatten een deel Mondelinge taalvaardigheid en een deel Ontluikende geletterdheid. Mondelinge taalvaardigheid is verder onderverdeeld in vijf deelvaardigheden: 1) woordenschat en woordgebruik; 2) vloeiend en verstaanbaar vertellen; 3) luisteren; 4) gesprekjes voeren; 5) mening uiten en vragen stellen. Ontluikende geletterdheid bestaat uit: 1) leesplezier; 2) oriëntatie op boek en verhaal; 3) oriëntatie op geschreven taal; 4) fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe. Tot slot bevatten de lijsten een onderdeel taalbeschouwing. Bij alle onderdelen worden naast de taalontwikkelingsdoelen indicatoren genoemd die aangeven of aan de doelen gewerkt wordt en wat de daarvoor benodigde kennis en vaardigheden zijn.

Om na te gaan in hoeverre leidsters en leerkrachten de taaldoelen in de dagelijkse praktijk van de voor- en vroegschoolse educatie (in het vervolg vve) operationaliseren is in samenwerking met de Amsterdamse schoolbegeleidingsdienst (ABC) en het Centrum voor Nascholing Amsterdam (CNA) een programmaonafhankelijke *Kijkwijzer* samengesteld (Suijkerbuijk & Kuiken 2010). Deze kijkwijzer bestaat uit een losbladig systeem van kaarten aan de hand waarvan leidsters op een bepaald onderdeel van de taaldoelen geobserveerd kunnen worden. Net als de lijsten met taaldoelen bevat de kijkwijzer het betreffende taaldoel, indicatoren die aangeven of er aan dat doel gewerkt wordt en een omschrijving van de daarvoor benodigde kennis en vaardigheden. Vervolgens hebben het ABC en het CNA een coachingstraject voor leidinggevendenden ontwikkeld om de kijkwijzer te implementeren, getiteld 'Coaching on the job'. Dit traject is geëvalueerd door Maas (2011) en Krijnen en Kuiken (2013).

Bij de SLO zijn twee publicaties verschenen die voortborduren op de doelstellingen voor vve. In Van der Linde-Meijerink en Kuipers (2011) wordt een overzicht van methoden, materialen en screeningsinstrumenten gepresenteerd die in de vve gebruikt kunnen worden. Specifiek gericht op taalontwikkelen werken in een doorgaande lijn is door Smits en Langberg (2011) een handleiding professionalisering taal en jonge kind uitgebracht.

Intussen hebben ook de ontwikkelaars van de vve-programma's evenmin stilgezeten; zij hebben hun programma's in de loop der tijd bijgesteld en er zijn zelfs compleet nieuwe programma's ontwikkeld. Daarom is de vraag gerezen in hoeverre deze programma's voldoen aan de SLO/UvA-taaldoelen.

1.2 Vraagstelling

Binnen het Team Voor- en Vroegschoolse Educatie van de gemeente Amsterdam (kortweg Team VVE) bestaat er behoefte om te weten in hoeverre de programma's die voor de vve zijn ontwikkeld tegemoetkomen aan de door de SLO en UvA opgestelde lijsten van taaldoelen. Dit inzicht is gewenst om de volgende redenen:

- om de vereisten aan een kindvolgsysteem te kunnen bepalen;
- om de inhoud (en omvang) van het programma van de opleidingen te kunnen bepalen;
- om de GGD in staat te stellen te beoordelen of locaties voldoen aan het werken aan de taaldoelen.

De kernvraag waar het in dit onderzoek om draait luidt daarom als volgt:

1. In hoeverre vertegenwoordigen de in Amsterdam meest gebruikte vve-programma's de SLO/UvA-taaldoelen?

Voor het geval dat er in de vve-programma's onvoldoende rekening wordt gehouden met de taaldoelen, zijn er twee vervolgvragen geformuleerd:

2. Hoe ernstig is het dat niet alle taaldoelen vertegenwoordigd zijn in de programma's, en wat is het minimaal vereiste aantal dat daarin aan bod moet komen?
3. Wat zouden locaties bij een onvoldoende aantal taaldoelen binnen een programma moeten aanbieden om deze lacune te overbruggen en hoe kan dat door de GGD worden beoordeeld?

Het doel van het onderhavige onderzoek is om door middel van de beantwoording van deze vragen een uitspraak te kunnen doen over individuele vve-programma's op basis waarvan het Team VVE:

- kan beoordelen of vve-programma's voldoende rechtdoen aan de taaldoelen en om die reden al dan niet moeten worden gefaciliteerd;
- gericht kan ingaan op hoe locaties eventuele lacunes van vve-programma's kunnen opvullen door middel van een specifiek en gericht aanbod;
- een instructie kan formuleren aan de GGD over hoe het werken aan de taaldoelen met behulp van een bepaald programma als voldoende kan worden beoordeeld.

2 WERKWIJZE

In Amsterdam is afgesproken dat vve-locaties werken met een door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) erkend programma. Uit gegevens die in december 2012 uit de vve-database zijn getrokken (n = 235) blijkt dat deze programma's in de volgende verhoudingen voorkomen op voorschoollocaties (kinderdagverblijven en peuterspeelzalen) in Amsterdam (in frequentie van voorkomen, zie ook Figuur 1):

- Piramide: 35%;
- Ko-totaal: 30%;
- Kaleidoscoop: 18%;
- Startblokken: 11%;
- Overig: 6%.

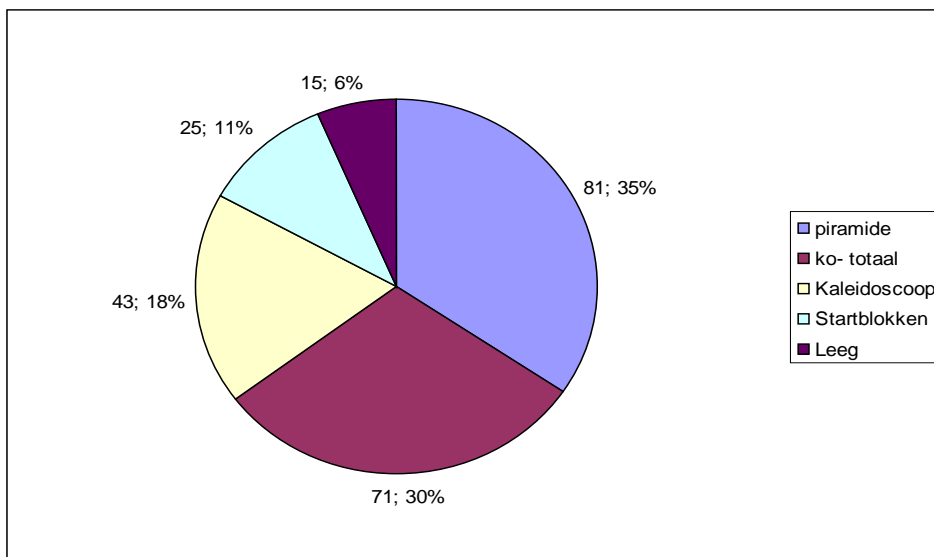
De mate waarin de programma's gebruikt worden op kinderdagverblijven en peuterspeelzalen verschilt enigszins. Op kinderdagverblijven (n = 59) is de verdeling van de programma's als volgt (zie ook Figuur 2):

- Piramide: 29%;
- Ko-totaal: 22%;
- Kaleidoscoop: 31%;
- Startblokken: 8%;
- Overig: 10%.

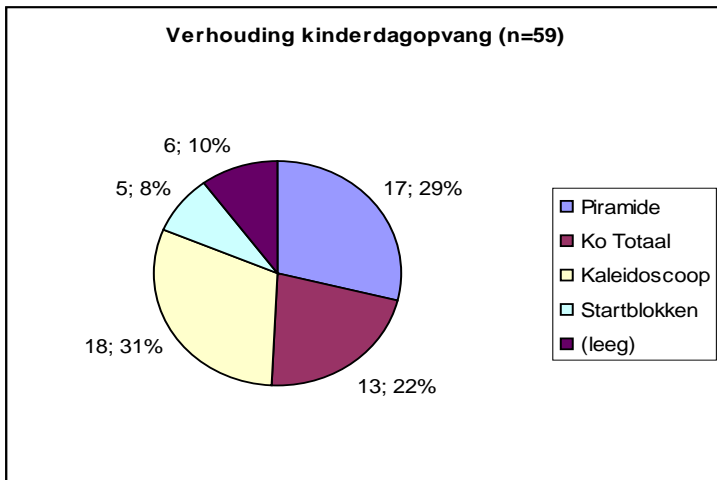
De verdeling van de programma's over de peuterspeelzalen (n = 187) laat het volgende beeld zien (zie ook Figuur 3):

- Piramide: 34%;
- Ko-totaal: 31%;
- Kaleidoscoop: 13%;
- Startblokken: 11%;
- Overig: 11%.

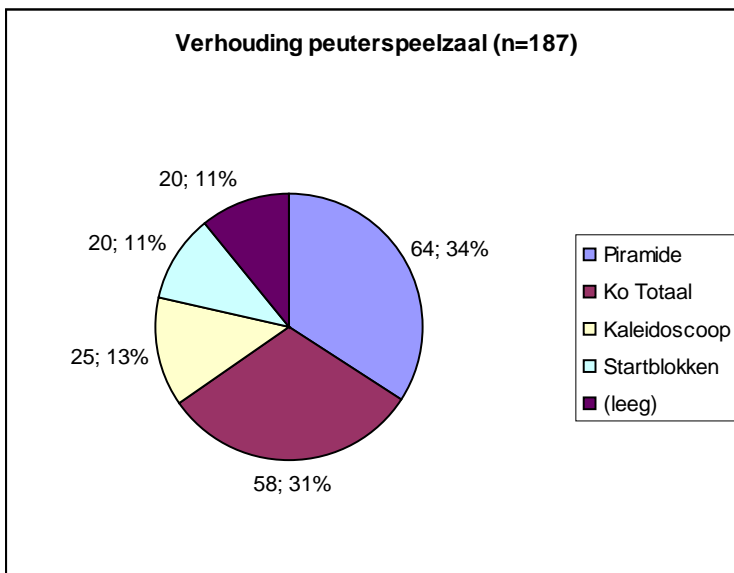
Op grond van bovenstaande informatie is besloten de analyse te beperken tot de vier in Amsterdam meest gebruikte programma's: Piramide, Ko-totaal, Kaleidoscoop en Startblokken.

Figuur 1: Gebruik van vve-programma's in Amsterdam

Figuur 2: Gebruik van vve-programma's op kinderdagverblijven in Amsterdam

Figuur 3: Gebruik van vve-programma's op peuterspeelzalen in Amsterdams

Kaleidoscoop wordt relatief meer gebruikt op kinderdagverblijven. Peuterspeelzalen maken vaker gebruik van Piramide en Ko-totaal. Ook Startblokken wordt op peuterspeelzalen relatief meer gebruikt dan op kinderdagverblijven.

Verschillende locaties van een en dezelfde aanbieder zijn vaak vrij om te kiezen welk vve-programma zij willen gebruiken. In het algemeen varieert daarom het gebruik van programma's bij een aanbieder. Een aantal aanbieders heeft echter voor al haar locaties gekozen voor hetzelfde programma. Enkele voorbeelden ter illustratie: alle 24 kinderdagverblijven van Tinteltuyn gebruiken Kaleidoscoop en op de vier kinderdagverblijven van Unieke Kinderopvang (UK) wordt met Startblokken gewerkt.

In een rapport van de Inspectie van het Onderwijs (2010) is nagegaan met welke instrumenten instellingen kunnen bepalen of de doelen van vve zijn bereikt. Daarbij is zowel gekeken naar programmegebonden (observatie)instrumenten als naar programmaonafhankelijke toetsen. In het rapport wordt melding gemaakt van de SLO/UvA-taaldelen, maar omdat die destijds nog niet volledig beschikbaar waren, zijn deze niet in de analyse meegenomen.

Vaak gebruikt een locatie die met een bepaald vve-programma werkt, ook de toetsen en/of de observatieinstrumenten van dit programma. Dat gebeurt echter niet altijd; soms bestaat er verschil tussen het gebruikte vve-programma, observatielijst(en) en/of registratiesyste(m)en(en). Tabel 1 bevat een door het Team VVE aangeleverd overzicht van de programma's en de daarbij gebruikte toetsen, observatieinstrument(en) en/of registratiesyste(m)en(en). Een soortgelijk overzicht, opgesteld door de SLO is in Tabel 2 opgenomen.

Tabel 1: Programma's en daarbij gebruikte toetsen, observatieinstrument(en) en/of registratiesyste(m)en(en). Bron: Team VVE.

	Observatie	Toets	(Digitale) registratie	Koppeling ParnasSys
Piramide	- Observatielijst voor peuters (d.d. voorjaar 2012); gericht op sociaal gedrag, speelwerkhouding en welbevinden. - Hulpprogramma Peutervolgsysteem; gericht op kinderen die extra ondersteuning nodig hebben op bepaalde ontwikkelingsgebieden - Observatielijst Kleuters (Viseon): Sociaal-emotionele ontwikkeling	- Taal voor peuters - Taal voor kleuters	Cito Volgsysteem jonge kind	Ja: toetsgegevens worden via DULT-koppeling geïntegreerd
Ko-totaal Puk & Ko (2;6-4) Uk & Puk (0-4) Ik & Ko (5-6)	- Puk & Ko heeft eigen observatielijsten - Uk & Puk en Ik & Ko: observatielijsten van CED- groep: 'Doen, Praten, Bewegen'	Nee	Geen eigen digitaal systeem. Ko-totaal wordt doorgaans gecombineerd met Kijk! of OVM ¹ (d.m.v. het groeps-overzicht)	Nee: geen koppeling met OVM; koppeling met Kijk! in ontwikkeling
Kaleidoscoop	Eigen observatielijsten passend bij systeem: KOR ²	Nee	Online KOR (twee versies: 0-3 en 3-6 jaar)	?
Startblokken	Eigen observatielijsten passend bij systeem: HOREB ³	Nee	Digitale HOREB (d.d. september 2012)	Ja, maar het blijven losse overzichten binnen het systeem

¹OVM = Ontwikkelingsvolgmodel; ²KOR = Kind Observatie Registratie; ³HOREB = Handelingsgericht Observeren, Registreren en Evalueren van Basisontwikkeling/Startblokken

Tabel 2: Programma's en daarbij gebruikte toetsen, observatieinstrument(en) en/of registratiesyste(m)en(en). Bron: SLO (maart 2013).

	Peuters			Kleuters		
	Observatie	Toets	Digitale registratie	Observatie	Toets	Digitale registratie
Piramide		Taal voor peuters; Rekenen voor peuters	Cito Volgsysteem jonge kind	Viseon	Taal voor kleuters; Rekenen voor kleuters	Cito Leerlingvolgsysteem (LOVS)
Ko-totaal	Puk & Ko		Kijk!/OVM ¹	Ik & Ko		Kijk!/OVM
Kaleidoscoop	KOR ²		KOR/Kijk!/OVM			KOR/Kijk!/OVM
Startblokken	HOREB ³		HOREB/Kijk!/OVM	HOREB		HOREB/Kijk!/OVM

¹OVM = Ontwikkelingsvolgmodel; ²KOR = Kind Observatie Registratie; ³HOREB = Handelingsgericht Observeren, Registreren en Evalueren van Basisontwikkeling/Startblokken

De Inspectie van het Onderwijs (2010) concludeert dat er geen gebrek is aan instrumenten om de resultaten van de vve te bepalen, met name niet aan observatielijsten die vooral bedoeld zijn om de ontwikkeling van de kinderen te volgen. Zij tekent daarbij wel aan dat de bruikbaarheid van de observatielijsten soms te wensen overlaat, omdat deze individueel, dus per kind, moeten worden gescoord en ingevuld. Dat blijkt in de praktijk een bewerkelijke zaak, waardoor deze niet altijd goed worden ingevuld en gebruikt. Observatielijsten voldoen daarom niet altijd aan de (streng) criteria van de Commissie Testaangelegenheden Nederland (COTAN); dat geldt bijvoorbeeld voor de observatielijsten van Puk & Ko, de kindobservatieregistratie (KOR) van Kaleidoscoop of voor het kindvolgsysteem van Kijk! Voor de door het Cito ontwikkelde toetsen Taal voor peuters en Taal voor kleuters is dat daarentegen wel het geval.

In een inventarisatieonderzoek van taaldoelen binnen observatieinstrumenten voor de voor- en vroegschool constateerden Aarnoudse en Kuiken (2011) eveneens dat de observatielijsten in de meeste gevallen gekoppeld zijn aan een bepaald programma (en dus programmagebonden zijn) en dat er geen enkel curriculumonafhankelijk observatieinstrument bestaat dat volledig tegemoet komt aan de SLO/UvA-taaldoelen. Als algemene tendens werd gesignaleerd dat de observatieinstrumenten van de vroegschool meer aan de taaldoelen voldoen dan die van de voorschool. De observatielijst die het meest (maar niet volledig) aan de SLO/UvA-taaldoelen voldeed was die van het – (nog?) niet door het NJI erkende – programma Kleuterplein.

In het onderhavige onderzoek staat niet zozeer de vraag centraal in hoeverre kan worden nagegaan of jonge kinderen met de in Amsterdam meest gebruikte vve-programma's de SLO/UvA-taaldoelen behalen, alswel de meer algemene vraag in hoeverre de programma's aandacht besteden aan deze taaldoelen. Om deze vraag te beantwoorden is de volgende werkwijze gehanteerd. Met het oog op de beperkte tijd die voor het onderzoek beschikbaar was, is besloten rechtstreeks contact te leggen met de ontwikkelaars van de programma's. Zij hebben de lijsten met SLO/UvA-taaldoelen toegestuurd gekregen met het verzoek om per doelstelling aan te geven of deze in het betreffende programma aan bod komt en zo ja te specificeren waar en op welke manier dat gebeurt. De ingevulde lijsten die deze exercitie opleverde zijn vervolgens door de onderzoeker op juistheid gecontroleerd. In die gevallen waarin onderzoeker en programmaontwikkelaar(s) van mening verschilden of waarin onduidelijkheid bestond over een bepaald taaldoel heeft overleg plaatsgevonden om tot een definitief oordeel te komen.

In hoofdstuk 3 wordt verslag gedaan van de resultaten van de vergelijking tussen de SLO/UvA-taaldoelen en de taaldoelen waaraan in Piramide, Ko-totaal, Kaleidoscoop en Startblokken aandacht wordt besteed.

3 TAALDOELEN BINNEN VVE-PROGRAMMA'S

In dit hoofdstuk worden de taaldoelen van de in Amsterdam meest gebruikte vve-programma's onder de loep genomen. We doen dat in volgorde van de mate waarin deze programma's in de Amsterdamse vve worden gebruikt: eerst Piramide, gevolgd door Ko-taal, Kaleidoscoop en Startblokken. Van elk programma geven we eerst een korte karakterisering, gevolgd door een schets van de (taal)doelen van het betreffende programma. Daarna kijken we of en op welke manier de taaldoelen worden geobserveerd, c.q. gemeten. Vervolgens stellen we vast in hoeverre in het programma aandacht wordt besteed aan de SLO/UvA-taaldoelen. We doen dat zowel aan de hand van een overzicht van de voorschool als van de vroegschool. Een plusteken (+) geeft aan dat een bepaald taaldoel in het programma is opgenomen; een plusmin (\pm) duidt erop dat dit ten dele of op een impliciete manier het geval is; is een bepaald taaldoel niet in het programma opgenomen, dan wordt dit met een minteken (-) aangegeven.

Bij de vergelijking van de SLO/UvA-taaldoelen met de in de programma's opgenomen doelen moet met hetvolgende rekening worden gehouden. De programma's die hier aan de orde komen, zijn ontwikkeld vóór de totstandkoming van de lijsten met SLO/UvA-taaldoelen. Als gevolg hiervan komt het regelmatig voor dat de opbouw en formuleringen van de in de programma's opgenomen doelstellingen verschillen van die van de SLO/UvA-taaldoelen. Dit betekent dat het niet altijd mogelijk is om bij de vergelijkingen van programmadoelstellingen en SLO/UvA-taaldoelen op alle onderdelen expliciete verwijzingen te geven. De ontwikkelaars van de hier besproken programma's hebben allen aangegeven dat zij na de publicatie van de SLO/UvA-taaldoelen rekening hebben gehouden met deze lijsten en in hun programma's vaak de nodige aanpassingen hebben aangebracht. Het feit dat bepaalde doelen niet expliciet in de lijst met SLO/UvA-taaldoelen terug te vinden zijn, betekent niet per se dat daaraan geen aandacht wordt besteed. In de (na)scholingen van leidsters en leerkrachten komen deze dan vaak wel aan de orde. Verder is een ontwikkelingsgericht programma als Startblokken minder voorgestructureerd dan de meer gestuurde programma's als Piramide, Ko-totaal en Kaleidoscoop. Dat maakt het lastiger om Startblokken te beoordelen op de mate waarin in het programma aandacht wordt besteed aan de (taal)doelen.

3.1 Piramide

Piramide is een programma dat leidsters en leerkrachten helpt om jonge kinderen op een speelse manier in hun ontwikkeling te stimuleren. Het programma is ontwikkeld voor alle kinderen van nul tot zeven jaar, van kinderdagverblijf of peuterspeelzaal tot en met groep 3 van de basisschool. Piramide is opgebouwd rondom projecten. Deze projecten gaan over voor het kind vertrouwde zaken zoals de seizoenen, kleding en verkeer. Ieder jaar staan dezelfde thema's op het programma, steeds op een hoger niveau, passend bij de leeftijd en de ontwikkeling van het kind. De thema's worden uitgewerkt in projectboeken voor peuters, kleuters en groep 3. De kinderen verkennen een nieuw thema in groepsverband onder begeleiding van de leidster of leerkracht. In de hoeken, zoals de ontdek-, huis-, bouw-, taal- of kunsthoek, kunnen ze zelfstandig of in groepjes activiteiten verwerken. Waar nodig bieden leidsters en leerkrachten ondersteuning. In de kringactiviteiten nemen de leidsters of leerkrachten het initiatief om kinderen de thema's te laten ontdekken.

Piramide werkt volgens vier vaste stappen: Oriënteren, Demonstreren, Verbreden en Verdiepen. Daarmee wordt elk onderwerp dat aan bod komt verkend. Piramide is een totaalprogramma met aandacht voor de volgende ontwikkelingsgebieden die in samenhang met elkaar aan bod komen:

- persoonlijkheidsontwikkeling;
- sociaal-emotionele ontwikkeling;

- motorische ontwikkeling;
- kunstzinnige ontwikkeling;
- ontwikkeling van de waarneming;
- denkontwikkeling en ontwikkeling van rekenen;
- taalontwikkeling en ontwikkeling van lezen en schrijven;
- oriëntatie op ruimte en tijd en wereldverkenning.

Piramide is flexibel inzetbaar doordat er verschillende invoeringsvarianten zijn uitgewerkt. Elk van die varianten is gebaseerd op een ander percentage doelgroepkinderen. In het algemeen geldt: hoe meer doelgroepkinderen en hoe groter hun achterstanden zijn, hoe intensiever er met Piramide gewerkt moet worden. Met de cd Piramide werkdocumenten is het mogelijk om de activiteiten en leerlijnen te plannen en te registreren.

3.1.1 (Taal)doelen van Piramide

Piramide heeft doelenoverzichten voor de acht hierboven genoemde ontwikkelingsgebieden. De doelen voor taalontwikkeling en lezen en schrijven zijn gebaseerd op verschillende bronnen, zoals documenten van het Expertisecentrum Nederlands, het Freudenthal Instituut en het SLO (waaronder de SLO/UvA-taaldoelen). Benamingen en uitwerkingen komen niet altijd overeen met de SLO/UvA-taaldoelen, omdat de doelen van Piramide zijn uitgewerkt voorafgaand aan de meest recente versie van de SLO/UvA-taaldoelen. Wel hebben de ontwikkelaars van Piramide hun taaldoelen vergeleken met de SLO/UvA-taaldoelen om na te gaan of deze voldoende met elkaar overeenkwamen.

De doelen die in Piramide gehanteerd worden, zijn een update van eerdere doelenoverzichten. Er zijn beknopte en uitgebreide versies, één voor peuters (vanaf twee jaar) en één voor groep 1 en 2. De lijsten staan op de cd Piramide werkdocumenten en zijn te vinden in de nieuwe versie van de projectboeken (2009-2011). In de projecten wordt per hoofddoel aangegeven aan welke doelen met de activiteiten wordt gewerkt.

Binnen Piramide zijn per doelgroep (peuters oftewel voor aanvang groep 1) en groep 1 en 2 (oftewel eind groep 2) doelenlijsten samengesteld met vindplaatsen per item waar aan een bepaald doel gewerkt wordt in de projecten. Ter illustratie daarvan is hieronder een voorbeeld opgenomen. De letters staan voor activiteiten in de hoeken en in de projectstappen (Oriënteren, Demonstreren, Verbreden en Verdiepen).

Voorbeeld

Doelen	Prog.	Kerndoel	Projecten eerste halfjaar						
	Taalpl. Curs.		EN-SLO-Tule	Mensen	Eten en drinken	Herfst	Wonen	Sinterklaas	Kerstmis
G. Reflectie op communicatie (7)									
Snappen dat je verschillende spreek- en luisterdoelen kunt hebben om anderen iets duidelijk te maken of om iets te weten te komen.		Tell 7.4 Tule 1, 2							
H. Spelen met en reflectie op taal (8)									
Kunnen los van betekenis reflecteren op eigen taalgebruik en dat van anderen (taal, zinnen, woorden, klanken) en ermee spelen.		Tell 8.1-8.3 Taalbes. SLO 1, 6, 8 Tule 1-2, 10-12 SLO 9.2, 9.4	<i>T3</i> <i>Vb3</i> <i>Vd(2), 5</i>	<i>T2, 3</i> <i>H2</i> <i>Be4</i> <i>Or3</i>	<i>T2</i> <i>Or2</i> <i>Vb4</i>	<i>T1, 2</i> <i>Om1</i>	<i>T2</i> <i>Be1</i> <i>Vb2</i>	<i>T1</i> <i>Dm2</i>	<i>T1, 2, 3</i> <i>Dm3</i> <i>Vb3</i>
Kunnen geluiden en klanken herkennen, lokaliseren en nabootsen op enkele vreemde combinaties na, zoals 'wesp'.	1.1, 2.1-2.5	Tell 8.2-8.5		<i>Dm6</i>					

Noot: Een getal tussen haakjes, zoals **Vd(2)** in bovenstaand voorbeeld, betekent dat enigszins aandacht wordt besteed aan het genoemde doel.

In de doelenlijsten zijn ook doelen opgenomen die niet als zodanig in de projecten voorkomen, maar die algemeen van aard zijn (en in de meeste activiteiten vorenkomen, zoals uitbreiding van de woordenschat) of in andere activiteiten dan de projecten voorkomen (zoals spel, spelen en werken los van de projecten).

3.1.2 Meten

Met het Cito Volgstelsysteem jonge kind kan het sociaal-emotioneel functioneren en de taal- en rekenontwikkeling van jonge kinderen worden gevolgd. Het Cito Volgstelsysteem jonge kind bestaat uit de volgende onderdelen:

- Toets Rekenen voor peuters;
- Toets Taal voor peuters;
- Observatielijst voor baby's en dreumesen;
- Observatielijst voor peuters;
- Hulpprogramma Peutervolgstelsysteem.

Zowel de toetsen als de observatielijsten zijn genormeerd en goedgekeurd door de COTAN. Het Cito Volgstelsysteem jonge kind is methodeonafhankelijk. Het Cito Volgstelsysteem primair en speciaal onderwijs sluit daarop aan. De peuter- en kleutertoetsen zijn op elkaar afgestemd, waardoor de scores met elkaar kunnen worden vergeleken. Op die manier kan in een doorgaande lijn de ontwikkeling van het kind vanaf de peuterspeelzaal of het kinderdagverblijf tot en met groep 2 van de basisschool worden gevolgd. Het Hulpprogramma Peutervolgstelsysteem biedt de mogelijkheid om kinderen die op bepaalde ontwikkelingsgebieden achterblijven te helpen. Het hulpboek Taal geeft suggesties om gericht hulp te bieden bij luisteren, naspreken, woordenschat, eenvoudig interactief vertellen en voorlezen en geheugen.

De Toets Taal voor peuters meet passieve woordenschat, definitievaardigheid, kritisch luisteren en actieve woordenschat. De toets kent twee normgroepen: 3;0-3;6 jaar en 3;6-4;0 jaar. Voor kleuters is er de toets Taal voor Kleuters. Deze toets, voor leerlingen van vier tot zes jaar, meet passieve woordenschat (groep 1 en 2), kritisch luisteren (groep 1 en 2), klank en rijm (groep 2), laatste en eerste woord horen (groep 2), schriftoriëntatie (groep 2) en auditieve synthese (groep 2).

Piramide heeft van de Erkenningscommissie Interventies van het NJI het predicaat 'goed onderbouwd' gekregen. Voor aanvullende informatie over het programma wordt verwezen naar www.cito.nl/Onderwijs/Vroeg%20en%20voorschoolse%20educatie/piramide.

3.1.3 Vergelijking van de taaldoelen in Piramide met de SLO/UvA-taaldoelen

Tabel 3 bevat een overzicht van de SLO/UvA-taaldoelen voor de voorschool waaraan in Piramide aandacht wordt besteed. We kunnen daaruit opmaken dat dit voor 33 van de 40 doelen volledig het geval is, voor één doel op een impliciete manier en voor zes doelen niet. Voor een verantwoording van deze tabel verwijzen we naar Bijlage 1.

Tabel 4 bevat een soortgelijk overzicht voor de vroegschool. Daaruit blijkt dat 35 van de 41 SLO/UvA-taaldoelen in Piramide volledig zijn vertegenwoordigd, dat dit voor twee doelen impliciet het geval is en dat het programma aan vier doelen geen aandacht besteedt. Zie Bijlage 2 voor een verantwoording van dit overzicht.

Tabel 3: Taaldoelen voorschool in Piramide

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	+
Gebruikt woorden in een andere situatie	±
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	-
Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven	-
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze	+
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft veel voorkomende handelingen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	+
Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	-
Luistert naar een ander	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	+
Kent enkele gespreksregels	+
Reageert spontaan op ander kind of leidster	+
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind	+
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	+
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	+
Vraagt om hulp	+
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	+
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	+
Ontdekt de structuur in verhalen	+
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	+
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	+
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	+
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	+
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	+
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	-
Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	+
Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	+
<i>Fonemisch bewustzijn</i>	
Wordt zich bewust van klanken in woorden	-
Doet mee met spelletjes rond taal	+
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	+
Doet ervaring op met rijmen	+
Herkent symbolen	+
<i>Taalbeschouwing</i>	
Is op speelse wijze bezig met taal	-
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik	+
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten	+
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	33 +; 1 ±; 6 -

Tabel 4: Taaldoelen vroegschool in Piramide

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	+
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	±
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	-
Beheerst het Nederlandse klanksysteem	±
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft	+
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	+
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan meervoudige instructie en mededelingen begrijpen en uitvoeren	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	-
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	+
Kent en handelt naar de gespreksregels	+
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	+
Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind	+
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Kan zijn mening verwoorden	+
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen	+
Kan op gepaste wijze de hulp van anderen inroepen	+
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	+
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	+
Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	+
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	+
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	+
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	+
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften kan lezen om iets te weten te komen	+
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	+
Weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden	-
Herkent en benoemt (enkele) letters	+
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	+
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>	
Kan betekenisonderscheidende klanken in woorden onderscheiden	-
Doet mee met woord-/klankspelletjes	+
Weet dat letters met klanken corresponderen	+
Herkent en gebruikt rijmwoorden	+
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	+
<i>Taalbeschouwing</i>	
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen	+
Verbeterd eigen taalgebruik	+
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	+
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	35 +; 2 ±; 4-

3.2 Ko-totaal

Ko-totaal is een educatief totaalprogramma dat een gestructureerde, didactische aanpak biedt voor jonge kinderen. Ko-totaal is oorspronkelijk opgebouwd uit Puk & Ko en Ik & Ko. Puk & Ko is een totaalprogramma dat de brede ontwikkeling van peuters (tweeënhalf tot vier jaar) op peuterspeelzalen stimuleert. Ik & Ko is een totaalprogramma voor kleuters (vier tot zes jaar) in kleutergroepen met vooral taalzwakke kinderen. Later is aan dit pakket Uk & Puk toegevoegd, speciaal ontwikkeld voor kindercentra (voor kinderen van nul tot vier jaar), met een extra ontwikkelingsdoel: motoriek en zintuiglijke ontwikkeling. Uk & Puk is aangevuld met leidstervaardigheden, individuele activiteiten, verzorgingsactiviteiten, een kijkboek met platen en een extra thema voor peuters die bijna naar de basisschool gaan. Daarnaast is er Schatkist voor kinderen uit groep 1 en 2 (vier tot zes jaar), dat taal, lezen, rekenen en sociaal-emotionele ontwikkeling integreert. Binnenkort (najaar 2013) verschijnt een nieuw kleuterprogramma: Sil op school. Sil op school sluit didactisch aan bij Uk & Puk. Nieuw is dat de thema's en activiteiten niet ieder jaar hetzelfde zijn. De ontwikkelaars hanteren daarmee een soortgelijke aanpak als in Nieuwsbegrip. Net als Nieuwsbegrip is Sil op school volledig digitaal.

In overleg met de ontwikkelaars van Ko-totaal is besloten om deze analyse te baseren op het (recente) programma Uk & Puk en het bestaande Ik & Ko dat daarop aansluit. Omdat Sil op school nog niet beschikbaar is, kon dat programma niet in de analyse worden meegenomen. Waar in het vervolg sprake is van Ko-totaal betreft dit de combinatie Uk & Puk met Ik & Ko.

Uk & Puk

Uk & Puk is een voorschools educatief programma voor kinderen van nul tot vier jaar. Het is speciaal ontwikkeld voor gebruik in kinderdagverblijven. Het programma richt zich op de ontwikkelingsgebieden taal, rekenen, sociaal-emotionele ontwikkeling en motoriek. Uk & Puk kan als zelfstandig programma gebruikt worden of als onderdeel van Ko-totaal.

Uk & Puk is opgebouwd rond tien thema's, die vier tot zes weken duren. Elk thema bestaat uit twaalf activiteiten: drie grotegroepsactiviteiten, zeven kleingroepsactiviteiten en twee individuele activiteiten. Uitgangspunt is dat kinderen leren door te spelen. De activiteiten zijn uitgewerkt voor verschillende doelgroepen: baby's (nul tot anderhalf jaar), dreumesen (anderhalf tot tweeënhalf jaar) en peuters (tweeënhalf tot vier jaar). Standaard start een activiteit met tien woorden die een centrale rol spelen. Elke activiteit is gebaseerd op een dagelijkse routine (zoals samen eten of buiten spelen). Vervolgens komen verschillende ontwikkelingslijnen in samenhang aan bod.

Uk & Puk biedt pedagogisch medewerkers de mogelijkheid om kinderen leerervaringen op te laten doen. Ouderbetrokkenheid kan worden bevorderd met Uk & Puk Thuis. Door in kindercentra en thuis activiteiten te doen die in elkaars verlengde liggen, krijgen kinderen meer gelegenheid om te ontdekken, vaardigheden te oefenen, woorden te leren en hun omgeving te begrijpen. Uk & Puk besteedt veel aandacht aan spraak- en taalontwikkeling. Alle activiteiten lokken bewuste interactie uit en stimuleren op die manier de mondelinge taalvaardigheid en de woordenschat. Daarnaast besteedt het programma veel aandacht aan voorlezen. Per thema zijn er twee voorleesactiviteiten: een in de kleine groep en een met kinderen individueel.

Er zijn diverse materialen beschikbaar, waaronder een gebruikswijzer, trainingsmodules, de pop Puk, activiteitenmappen, knieboeken, een kijkboek, een prentenboek en de map Uk & Puk Thuis met daarin onder andere een handleiding, kopieerbladen, ouderbrieven en ouderbijeenkomsten.

Ik & Ko

Net als Uk & Puk gaat Ik & Ko uit van het stimuleren van interactie en het bieden van speelse activiteiten voor zelfontdekkend leren. Ik & Ko is een totaalprogramma voor kleutergroepen; het gaat verder waar Uk & Puk ophoudt. Het hoofddoel van het programma is het vergroten van de Nederlandse taalvaardigheid: centraal staan de mondelinge taalontwikkeling en uitbreiding van de woordenschat centraal. Het programma is geschikt voor meertalige groepen. Ik & Ko neemt de concrete ervaringen die kinderen tijdens een schooldag opdoen als uitgangspunt voor het stimuleren van de taalvaardigheid, de sociaal-communicatieve vaardigheid en de beginnende rekenontwikkeling. Activiteiten als knutselen en spelen in hoeken bieden daarvoor aanknopingspunten. Binnen Ik & Ko worden drie stadia onderscheiden in de (tweede)taalontwikkeling en de reken-/wiskundeontwikkeling. De taalstadia lopen van jonge, beginnende tot en met oudere, gevorderde taalleerders. De reken-/wiskundestadiala beschrijven globaal de ontwikkeling van concreet naar abstract rekenen. Ik & Ko Thuis is een programma voor ouder en kind thuis waarbij ouders geïnformeerd worden over en betrokken bij de (taal)ontwikkeling van hun kind.

3.2.1 (Taal)doelen van Ko-totaal

Het hoofddoel van Ko-totaal is het voorkomen van (onderwijs)achterstanden bij kinderen. Daarbij legt Uk & Puk de basis voor een succesvolle start in groep 1. Ik & Ko sluit hierop aan en werkt gericht toe naar de minimum kerndoelen voor taal. Taalontwikkeling vormt een onlosmakelijk deel van de totale ontwikkeling van een kind. Daarnaast zijn in Ko-totaal expliciet activiteiten uitgewerkt voor de rekenontwikkeling en de ontwikkeling van sociaal-communicatieve vaardigheden.

Uk & Puk en Ik & Ko bevatten doelen op het gebied van spreken en luisteren, woordenschat en didactiek, beginnende geletterdheid, ontlukende geletterdheid en beginnende gecijferdheid, sociaal-emotionele ontwikkeling en motoriek. Uitgangspunten bij de ontwikkeling van Uk & Puk waren onder meer het Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar en de Taallijn in de kinderopvang. Deze doelen zijn afgestemd op de leeftijd in maanden van het kind en kunnen specifiek gemeten worden.

Uk & Puk werkt met name aan mondelinge taalvaardigheden. Ook in Ik & Ko ligt daarop de nadruk, maar in elk thema van Ik & Ko komen tevens de schriftelijke taalvaardigheden aan bod. Woordenschatuitbreiding vindt in elke activiteit van zowel Uk & Puk als Ik & Ko plaats. Uk & Puk gaat uit van een passieve beheersing van de aangeboden woorden; Ik & Ko streeft een actieve woordkennis na. De drie taalstadiala die in Ik & Ko worden onderscheiden, kunnen in het kort als volgt worden omschreven: in stadium 1 geven kinderen korte antwoorden op gesloten vragen; in stadium 2 geven kinderen meer uitgebreide, beschrijvende antwoorden; in stadium 3 kunnen kinderen logisch nadenken en zijn ze in staat om hun gedachten op meer complexe vragen te verantwoorden.

3.2.2 Meten

De verschillende doelen worden onder andere gemeten door observaties. Aan de hand van observatielijsten kan het stadium worden bepaald waarin een kind zich bevindt op het gebied van taalontwikkeling, reken-/wiskundeontwikkeling en de ontwikkeling van de sociaal-communicatieve vaardigheid.

Bij Uk & Puk en Ik & Ko zijn observatielijsten opgenomen die als hulpmiddel kunnen dienen om gericht naar kinderen te kijken. Met behulp van de lijsten geeft de leidster/leerkracht aan in welk stadium een kind zich bevindt. De kinderen worden met name tijdens activiteiten in de kleine groep geobserveerd. Aangeraden wordt om alle kinderen drie maal per jaar te observeren.

Uk & Puk heeft van de Erkenningscommissie Interventies Deelcommissie ontwikkelingsstimulering het predicaat ‘goed onderbouwd’ gekregen. Hetzelfde predicaat is aan Ko-totaal verleend door het Panel Welzijn en Ontwikkelingsstimulering. Voor aanvullende informatie over het programma wordt verwezen www.ko-totaal.nl.

3.2.3 Vergelijking van de taaldoelen in Ko-totaal met de SLO/UvA-taaldoelen

In Tabel 5 is een overzicht opgenomen van de SLO/UvA-taaldoelen voor de voorschool waaraan in Uk & Puk aandacht wordt besteed. Daaruit blijkt dat dit voor 33 van de 40 doelen volledig het geval is, voor zes doelen deels c.q. op een impliciete manier en voor één doel niet. Voor de verantwoording van deze tabel zie Bijlage 3.

Tabel 6 bevat de taaldoelen van Ik & Ko voor de vroegschool. De verantwoording voor deze tabel is in Bijlage 4 opgenomen. Voor 29 van de 41 SLO/UvA-taaldoelen kan zonder meer worden gesteld dat die in Ik & Ko zijn vertegenwoordigd en voor één doel geldt dat zeker niet. Voor de resterende elf doelen is dat tot op zekere hoogte het geval, zij het dat dit niet met een duidelijke verwijzing naar een specifieke plek in het programma is gestaafd.

Tabel 5: Taaldoelen voorschool in Uk en Puk

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	+
Gebruikt woorden in een andere situatie	+
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	+
Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven	+
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze	+
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft veel voorkomende handelingen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	+
Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	-
Luistert naar een ander	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	+
Kent enkele gespreksregels	+
Reageert spontaan op ander kind of leidster	+
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind	+
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	+
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	+
Vraagt om hulp	+
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	+
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	+
Ontdekt de structuur in verhalen	+
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	+
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	+
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	+
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	+
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	+
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	+
Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	±
Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	±
<i>Fonemisch bewustzijn</i>	
Wordt zich bewust van klanken in woorden	+
Doet mee met spelletjes rond taal	+
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	±
Doet ervaring op met rijmen	+
Herkent symbolen	+
<i>Taalbeschouwing</i>	
Is op speelse wijze bezig met taal	+
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik	+
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten	±
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	33 +; 6 ±; 1 -

Tabel 6: Taaldoelen vroegschool in Ik en Ko

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	+
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	+
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	+
Beheerst het Nederlandse klanksysteem	-
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft	+
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	+
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan meervoudige instructie en mededelingen begrijpen en uitvoeren	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	±
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	+
Kent en handelt naar de gespreksregels	±
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	+
Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind	+
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Kan zijn mening verwoorden	+
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen	+
Kan op gepaste wijze de hulp van anderen inroepen	±
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	+
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	+
Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	+
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	+
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	+
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	±
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften kan lezen om iets te weten te komen	+
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	±
Weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden	+
Herkent en benoemt (enkele) letters	±
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	+
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>	
Kan betekenisonderscheidende klanken in woorden onderscheiden	+
Doet mee met woord-/klankspelletjes	+
Weet dat letters met klanken corresponderen	+
Herkent en gebruikt rijmwoorden	+
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	±
<i>Taalbeschouwing</i>	
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen	+
Verbeterd eigen taalgebruik	±
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	±
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	29 +; 1 ±; 1 -

3.3 Kaleidoscoop

Kaleidoscoop is een educatief programma voor kinderen van nul tot zes jaar. Het programma richt zich op de brede ontwikkeling van baby's, dreumesen, peuters en kleuters, met speciale aandacht voor hun taalontwikkeling. Kaleidoscoop is een vertaling en bewerking van het Amerikaanse HighScope programma.

Bij Kaleidoscoop staat actief leren centraal: kinderen leren door actief betrokken te zijn bij mensen, materialen, gebeurtenissen en ideeën. Leidsters en leerkrachten ondersteunen het actief leren. Zij bieden kinderen een uitdagende leeromgeving, helpen hen hun spel uit te breiden, praten met de kinderen over wat ze aan het doen zijn en helpen hen om problemen zelf op te lossen. Belangrijke elementen in het programma zijn een rijke en geordende leeromgeving, een vast dagschema, interactie tussen leidsters/leerkrachten en de kinderen, observatie van de kinderen en betrokkenheid van ouders.

Door de vaste volgorde van activiteiten krijgen de kinderen een gevoel van controle over de gebeurtenissen en voelen zij zich vrij om keuzes te maken en zelf aan de slag te gaan. Vast onderdeel van het dagschema is de cyclus van vooruitkijken, spelwerken en terugkijken. Leidsters en leerkrachten ondersteunen en begeleiden de zelfgekozen activiteiten van de kinderen. Andere vaste onderdelen van het dagschema zijn het speelleren in de kleine groep en het speelleren in de grote groep. Ook tijdens het buitenspel ondersteunen de leidsters en leerkrachten het actieve en betrokken spel van de kinderen.

Het programma gaat ervan uit dat kinderen het beste leren in een stimulerende en geordende leeromgeving. Kaleidoscoop besteedt daarom veel aandacht aan de inrichting en aankleding van het lokaal. De ruimte is ingedeeld in (ontdek)hoeken, zoals de geluidenontdekhoeke, de magnetenontdekhoeke en de ontdekhoeke met licht, vorm en kleur. De leeromgeving en het materiaal zijn voorzien van labels in de vorm van tekeningen, foto's, pictogrammen of woorden. Zo kunnen kinderen zonder hulp van volwassenen de materialen vinden, pakken en weer opruimen.

Kaleidoscoop besteedt veel aandacht aan de taalontwikkeling en -stimulering van het Nederlands en zo mogelijk van andere moedertalen van de kinderen. Kinderen leren praten door zich vrijelijk te uiten over wat ze meemaken. Leidsters en leerkrachten ondersteunen kinderen daarbij door naar hen te luisteren en belangstellend te reageren op hun pogingen om hun wensen, gedachtes en ervaringen onder woorden te brengen.

Daarnaast hecht het programma sterk aan goede samenwerking met ouders (of verzorgers). Leidsters en leerkrachten overleggen regelmatig met ouders over hun kind. Er worden ouderbijeenkomsten opgezet waarin men met elkaar praat over wat de kinderen leren en waarom dat belangrijk is. Zo werken peuterspeelzaal, kinderdagverblijf en basisschool samen met de ouders aan de ontwikkeling van de kinderen.

3.3.1 (Taal)doelen van Kaleidoscoop

Kaleidoscoop maakt gebruik van sleutelervaringen (vergelijkbaar met ontwikkelingsgebieden). Gezamenlijk bieden de sleutelervaringen een kader om de ontwikkeling van kinderen in kaart te brengen. De sleutelervaringen zijn ingedeeld in creatieve representatie, taal en beginnende geletterdheid, sociale relaties en initiatief, beweging, muziek, classificatie, seriatie, hoeveelheid, ruimte en tijd.

De sleutelervaringen voor taal en ontluikende geletterdheid voor tweeënhalf- tot zesjarigen zijn:

1. met anderen praten over ervaringen van persoonlijke betekenis;
2. voorwerpen, gebeurtenissen en verbanden beschrijven;
3. plezier beleven aan taal: naar verhalen en gedichten luisteren, verhalen en rijmpjes verzinnen;
4. op verschillende manieren schrijven: tekenen, krabbelen, vormen maken die op letters lijken, zelfbedachte spelling gebruiken, en schrijven op de gebruikelijke manier;
5. op verschillende manieren lezen: tekens en symbolen interpreteren, boeken en andere gedrukte materialen lezen, lezen wat je zelf geschreven hebt;
6. verhaaltjes dicteren.

3.3.2 *Metten*

Er wordt bij Kaleidoscoop niet getoetst, maar geobserveerd. Door te observeren krijgen de leidsters en leerkrachten informatie over de ontwikkeling van kinderen. Ze maken dagelijks aantekeningen (anekdotes) van wat kinderen concreet doen en zeggen. Deze informatie gebruiken ze voor het dagelijks handelen en de planning van activiteiten, het volgen van de ontwikkeling van het kind en voor gesprekken met ouders over de ontwikkeling van het kind. De observaties worden per kind ondergebracht in de KOR (Kind Observatie Registratie), het kindvolgsysteem van Kaleidoscoop. Aan de hand van de KOR is te zien hoe een kind zich ontwikkelt en waar het eventueel extra ondersteuning nodig heeft. Er is een versie voor kinderen tot drie jaar en een versie voor kinderen van drie tot zes jaar. De onderdelen die in deze laatste versie geobserveerd worden voor taal en ontluikende geletterdheid betreffen:

- luisteren naar en begrijpen van mondelinge taal;
- actieve woordenschat;
- zinsbouw;
- fonologisch bewustzijn;
- boekoriëntatie;
- letterkennis en klank-tekenkoppeling;
- lezen;
- schrijven.

Van de Erkeningscommissie Interventies Deelcommissie ontwikkelingsstimulering heeft Kaleidoscoop het predicaat ‘goed onderbouwd’ gekregen. Voor aanvullende informatie over het programma wordt verwezen www.kaleidoscoop.org.

3.3.3 *Vergelijking van de taaldoelen in Kaleidoscoop met de SLO/UvA-taaldoelen*

Tabel 7 bevat een overzicht van de SLO/UvA-taaldoelen voor de voorschool waaraan in Kaleidoscoop aandacht wordt besteed. Voor 30 van de 40 doelen is dit volledig het geval, terwijl tien doelen impliciet in het programma vertegenwoordigd zijn. De verantwoording van tabel 7 is in Bijlage 5 opgenomen.

In Tabel 8 staat het overzicht van de taaldoelen voor de vroegschool. Voor 27 van de 41 taaldoelen kan expliciet worden vastgesteld dat zij in Kaleidoscoop aan de orde komen. Voor de plaats en manier waarop dit gebeurt verwijzen we naar Bijlage 6. De 14 overige doelen zijn veeleer impliciet in het programma vertegenwoordigd.

Tabel 7: Taaldoelen voorschool in Kaleidoscoop

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	+
Gebruikt woorden in een andere situatie	+
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	±
Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven	±
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze	±
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft veel voorkomende handelingen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	+
Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	+
Luistert naar een ander	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	+
Kent enkele gespreksregels	±
Reageert spontaan op ander kind of leidster	+
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind	±
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	+
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	+
Vraagt om hulp	+
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	+
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	+
Ontdekt de structuur in verhalen	+
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	±
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	+
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	+
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	+
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	+
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	+
Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	+
Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	+
<i>Fonemisch bewustzijn</i>	
Wordt zich bewust van klanken in woorden	+
Doet mee met spelletjes rond taal	+
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	+
Doet ervaring op met rijmen	+
Herkent symbolen	±
<i>Taalbeschouwing</i>	
Is op speelse wijze bezig met taal	±
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik	±
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten	±
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	30 +; 10 ±; 0 -

Tabel 8: Taaldoelen vroegschool in Kaleidoscoop

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	+
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	+
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	±
Beheerst het Nederlandse klanksysteem	±
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft	±
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	+
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan meervoudige instructie en mededelingen begrijpen en uitvoeren	±
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	+
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	+
Kent en handelt naar de gespreksregels	+
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	+
Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind	±
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Kan zijn mening verwoorden	+
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen	+
Kan op gepaste wijze de hulp van anderen inroepen	+
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	+
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	+
Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	±
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	±
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	+
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	±
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften kan lezen om iets te weten te komen	±
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	±
Weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden	+
Herkent en benoemt (enkele) letters	+
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	+
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>	
Kan betekenisonderscheidende klanken in woorden onderscheiden	+
Doet mee met woord-/klankspelletjes	+
Weet dat letters met klanken corresponderen	+
Herkent en gebruikt rijmwoorden	+
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	±
<i>Taalbeschouwing</i>	
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen	±
Verbeterd eigen taalgebruik	+
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	±
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	27 +; 14 ±; 0 -

3.4 Startblokken

De volledige naam van Startblokken luidt Startblokken van Basisontwikkeling. Omdat in de praktijk vooral de naam Startblokken wordt gebruikt, hanteren we in het vervolg die naam om naar het programma te verwijzen. Startblokken is een pedagogisch werkplan om de ontwikkeling van baby's, peuters en jonge kleuters optimaal te stimuleren. Basisontwikkeling, het werkplan voor de onderbouw van de basisschool, bestaat sinds 1990. In 2001 is Startblokken, als werkplan voor leidsters en leerkrachten van peuters en jonge kleuters, verschenen. In 2007 is dit werkplan uitgebreid voor medewerkers van de kinderopvang.

Startblokken gaat uit van ontwikkelingsgericht onderwijs. Via betekenisvolle activiteiten kunnen kinderen groeien, zich ontwikkelen en leren. De ontwikkeling gaat niet vanzelf; volwassenen zijn er opzettelijk op uit om kinderen verder te helpen bij hun ontwikkeling. Startblokken bevat praktijkvoorstellen om de jongste kinderen te ondersteunen en te stimuleren zodat hun kansen op schoolsucces toenemen. Brede ontwikkeling staat voorop: sociaal competent handelen, taalontwikkeling, cognitieve ontwikkeling en persoonlijke zelfstandigheid versterken elkaar.

Spelactiviteiten vormen het hart van Startblokken. Betekenisvolle spelactiviteiten lokken interesse, enthousiasme en actieve betrokkenheid van kinderen uit. Startblokken laat pedagogisch medewerkers, leidsters en leerkrachten zoeken naar aangrijpingspunten bij de spelontwikkeling van jonge kinderen. Daar gaat dan ook veel aandacht naar uit: bewegingsspel, manipulerend spel, rollenspel en constructief spel, en activiteiten met verhalen, boeken en teksten. Thema's of gemeenschappelijke onderwerpen zorgen voor samenhang.

De bouwstenen van Startblokken worden gevormd door thema's, spelactiviteiten, gesprekken, verhalen, boeken, teksten en zorgactiviteiten. De thema's hebben betrekking op het leven van alledag: naar de dokter gaan, brood kopen, de baby in bad doen, enzovoort. De gesprekken zijn verbonden aan het thema in de groep en aan de verschillende activiteiten: het 'inhoudelijke verhaal'. Gespreksactiviteiten vinden ook plaats bij gebeurtenissen in de groep, met name in de kleine kring. Dat is het 'verhaal van de groep'. In Startblokken is veel aandacht voor de verhalen van kinderen; verhalen die voortkomen uit spel, verbonden zijn aan eigen ervaringen en aan boeken en teksten die aan de orde komen bij het thema dat centraal staat.

De rol van pedagogisch medewerkster, leidster en leerkracht is bij Startblokken vooral gelegen in het ontwerpen van een betekenisvol activiteiten aanbod en een rijke speel/leeromgeving, het stimuleren van een ontwikkelingsbevorderende interactie en het handelingsgericht observeren, registreren en evalueren van de ontwikkeling. Deze vaardigheden komen tot uiting in het voorbereiden van de activiteiten van de kinderen: samen plannen maken, suggesties doen, verhalen vertellen en dingen voordoen; tijdens de activiteiten: meespelen, voorstellen doen en zetjes in de juiste richting geven; na de activiteiten is er het gezamenlijke terugkijken en nabespreken.

3.4.1 (Taal)doelen van Startblokken

De basisdoelen van Startblokken zijn erop gericht een kind een sterke emotionele basis te geven om te kunnen groeien en leren. Kinderen moeten zich prettig voelen in de groep. Ze moeten plezier hebben in gezamenlijke activiteiten. Ze zijn nieuwsgierig naar wat de omgeving te bieden heeft. Ze bouwen vertrouwen op, zijn actief en nemen zelf initiatieven. Wanneer deze doelen zijn bereikt, kan gewerkt worden aan de doelen die samenvallen met de sociale ontwikkeling, de communicatieve ontwikkeling en de taalontwikkeling. Deze doelen worden hieronder opgesomd.

Sociale ontwikkeling

- kinderen raken geïnteresseerd in wat anderen doen en vinden het prettig om aan activiteiten van anderen deel te nemen;
- ze laten anderen meedoen met hun activiteiten en betrekken anderen op eigen initiatief;
- ze doen graag mee met volwassenen en leggen volwassenen hun vragen voor
- ze laten andere kinderen toe als zij met hun leidster/leerkracht praten en/of spelen;
- ze kunnen samen spelen met de beschikbare speelmiddelen;
- ze kunnen zich in dagelijkse routines steeds beter redden.

Communicatieve ontwikkeling

- kinderen zijn uit op contact met anderen en zetten middelen in om tot interactie te komen; ze vinden het prettig om contacten te leggen;
- ze zijn steeds beter in staat om duidelijk te maken wat ze bedoelen en willen;
- ze hebben steeds meer belangstelling voor interacties;
- ze willen en kunnen taal meer en meer als communicatiemiddel inzetten.

Taalontwikkeling

- kinderen gaan de (Nederlandse) taal steeds beter begrijpen en geven blijk van een groeiend taalbegrip;
- ze gaan in betekenisvolle activiteiten de Nederlandse taal zelf actiever gebruiken;
- ze beschikken over steeds meer begrippen en woordbetekenissen;
- ze raken geïnteresseerd in verhalen in prentenboeken en in de betekenis van gedrukte taal en beeldverhalen;
- ze bouwen belangstelling op voor geschreven en gedrukte taal in de omgeving;
- ze gaan middelen gebruiken om op meerdere manieren met taal te communiceren;
- ze gaan steeds meer vertellen over eigen ervaringen en gebeurtenissen; ze breiden hun vertellingen uit en bouwen deze op als verhaal.

3.4.2 Meten

Bij Startblokken wordt uitgegaan van handelingsgericht observeren, waarbij gekeken wordt naar concrete activiteiten die de kinderen uitvoeren. Leidsters en leerkrachten zoeken op basis van de observaties naar aanknopingspunten voor een gericht onderwijsaanbod (activiteiten, materialen, vormen van sturing en begeleiding). Observatie vindt plaats door middel van het (digitale) observatieinstrument HOREB: Handelingsgericht Observeren, Registreren en Evalueren van Basisontwikkeling/ Startblokken). Door middel van observatie krijgen leidsters en leerkrachten een beeld van de ontwikkeling van een individueel kind en kunnen zij een onderwijsaanbod samenstellen.

Het observatieinstrument voor kinderen van nul tot twee/drie jaar omvat observatiemodellen voor:

- spel binnen/buiten in de ruimte/speelzaal;
- constructieve en beeldende activiteiten;
- gespreksactiviteiten;
- manipulerend spel en rollenspel;
- taal en NT2.

Het observatieinstrument voor vier-, vijf- en zesjarigen omvat observatiemodellen voor:

- lees- en schrijfactiviteiten;
- reken-wiskundeactiviteiten;
- constructieve en beeldende activiteiten;
- gespreksactiviteiten;

- spelactiviteiten: manipulerend spel en rollenspel;
- taal en NT2.

Startblokken heeft van het Panel Welzijn en Ontwikkelingsstimulering van het NJI het predicaat ‘goed onderbouwd’ gekregen. Voor aanvullende informatie over het programma wordt verwezen naar www.startblokken.info.

3.4.3 Vergelijking van de taaldoelen in Startblokken met de SLO/UvA-taaldoelen

Zoals in de inleiding bij dit hoofdstuk werd opgemerkt, is het voor een ontwikkelingsgericht programma als Startblokken lastig om vast te stellen waar in het programma precies aandacht wordt besteed aan de SLO/UvA-taaldoelen. Een en ander hangt mede af van de kwaliteit van de leidsters en leerkrachten en van hun programmagetrouwheid. Aangenomen dat deze gewaarborgd is, stellen we aan de hand van Tabel 9 vast dat 37 van de 40 taaldoelen voor de vroegschool in Startblokken vertegenwoordigd zijn, dat dit voor twee doelen ten dele het geval is en voor één doel niet (zie ook Bijlage 7 voor een verantwoording van deze tabel).

Voor de doelen van de vroegschool geldt iets soortgelijks (zie Tabel 10): aan 38 van de 41 taaldoelen wordt in het programma aandacht besteed, voor twee doelen geldt dat ten dele en één doel komt niet in het programma voor. Voor een verantwoording van dit overzicht zie Bijlage 8.

Tabel 9: Taaldoelen voorschool in Startblokken

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	+
Gebruikt woorden in een andere situatie	+
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	+
Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven	-
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze	+
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft veel voorkomende handelingen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	+
Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	+
Luistert naar een ander	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	+
Kent enkele gespreksregels	+
Reageert spontaan op ander kind of leidster	+
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind	+
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	+
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	+
Vraagt om hulp	+
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	+
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	+
Ontdekt de structuur in verhalen	+
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	+
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	+
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	+
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	+
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	+
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	+
Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	+
Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	+
<i>Fonemisch bewustzijn</i>	
Wordt zich bewust van klanken in woorden	+
Doet mee met spelletjes rond taal	+
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	+
Doet ervaring op met rijmen	+
Herkent symbolen	+
<i>Taalbeschouwing</i>	
Is op speelse wijze bezig met taal	+
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik	+
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten	+
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	37 +; 2 ±; 1 -

Tabel 10: Taaldoelen vroegschool in Startblokken

TAALDOEL	AANWEZIG
Mondelinge taalvaardigheid	
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>	
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	+
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	+
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	+
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden	+
Beheerst het Nederlandse klanksysteem	-
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>	
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft	+
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	+
Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	+
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	+
<i>Luisteren</i>	
Kan meervoudige instructie en mededelingen begrijpen en uitvoeren	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	+
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	+
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback	+
<i>Gesprekjes voeren</i>	
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	+
Kent en handelt naar de gespreksregels	+
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	+
Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind	+
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>	
Kan zijn mening verwoorden	+
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen	+
Kan op gepaste wijze de hulp van anderen inroepen	+
Ontluikende en beginnende geletterdheid	
<i>Leesplezier</i>	
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken	+
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>	
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	+
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	+
Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	+
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	+
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	+
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	+
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>	
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	+
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften kan lezen om iets te weten te komen	+
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	+
Weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden	+
Herkent en benoemt (enkele) letters	+
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	+
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>	
Kan betekenisonderscheidende klanken in woorden onderscheiden	+
Doet mee met woord-/klankspelletjes	+
Weet dat letters met klanken corresponderen	+
Herkent en gebruikt rijmwoorden	+
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	+
<i>Taalbeschouwing</i>	
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen	+
Verbeterd eigen taalgebruik	+
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	+
Totaal aantal aanwezige taaldoelen	38 +; 2 ±; 1 -

4 CONCLUSIES EN DISCUSSIE

In dit hoofdstuk maken we de balans op van de vergelijking tussen de SLO/UvA-taaldoelen en de taaldoelen waaraan in de in Amsterdam meest gebruikte vve-programma's aandacht wordt besteed.

Op basis van de resultaten uit het voorgaande hoofdstuk is in Tabel 11 een samenvattend overzicht opgenomen van de mate waarin de SLO/UvA-taaldoelen voor voor- en vroegschool vertegenwoordigd zijn in respectievelijk Piramide, Ko-totaal, Kaleidoscoop en Startblokken.

Tabel 11: Overzicht SLO/UvA-taaldoelen in Piramide, Ko-totaal, Kaleidoscoop en Startblokken

	+)*)	±***)	-****)
<i>Piramide</i>			
Voorschool	33	1	6
Vroegschool	35	2	4
<i>Ko-totaal</i>			
Uk en Puk	33	6	1
Ik en Ko	29	11	1
<i>Kaleidoscoop</i>			
Voorschool	30	10	0
Vroegschool	26	14	0
<i>Startblokken</i>			
Voorschool	37	2	1
Vroegschool	38	2	1

*) + = aanwezig; **) ± = deels of impliciet aanwezig; ***) - = niet aanwezig.

We constateren dat de mate waarin aan de taaldoelen aandacht wordt besteed in de verschillende programma's enigszins varieert, maar dat de SLO/UvA-taaldoelen in overgrote meerderheid in de programma's aanwezig zijn, hetzij expliciet dan wel ten dele of impliciet. Slechts voor een gering aantal taaldoelen geldt dat daaraan geen aandacht wordt besteed. Op basis hiervan kunnen we concluderen dat de SLO/UvA-taaldoelen in alle onderzochte programma's in voldoende mate aanwezig zijn. De eerste onderzoeksvraag die luidde in hoeverre de SLO/UvA-taaldoelen in de in Amsterdam meest gebruikte vve-programma's vertegenwoordigd zijn, is daarmee beantwoord.

De twee vervolgvragen hoe erg het is dat niet alle taaldoelen vertegenwoordigd zijn in de programma's en wat locaties bij een onvoldoende aantal taaldoelen binnen een programma zouden moeten aanbieden om deze lacune te overbruggen, zijn nu ook gemakkelijk te beantwoorden. Taaldoelen waaraan niet alle programma's aandacht blijken te besteden, zijn bijvoorbeeld de beheersing van het Nederlandse klanksysteem of het luisteren naar een op leeftijd afgestemde radio-, televisie- of internettekst. Omdat het aantal niet aanwezige taaldoelen in de programma's (zeer) beperkt is, is dit geen reden om zich hierover veel zorgen te maken en hoeven locaties in principe geen bijzondere pogingen in het werk te stellen om een vermeende lacune te overbruggen. Niettemin is het van belang om hier enkele kanttekeningen bij te plaatsen.

In de eerste plaats is met de aanwezigheid van het overgrote deel van de SLO/UvA-taaldoelen in de onderzochte programma's niet per se de kwaliteit van de vve gegarandeerd. Die hangt vooral af van de (taal)didactische vaardigheden van leidsters en leerkrachten en van de kwaliteit waarmee zij de programma's uitvoeren zoals bedoeld, met andere woorden van hun programmagetrouwheid.

Kwaliteitsbewaking van leidsters en leerkrachten, coaching en (bij)scholing blijven daarom van belang.

Ten tweede moet worden bedacht, zoals eerder in hoofdstuk 2 is opgemerkt, dat het hoofddoel van dit onderzoek de vraag betreft in hoeverre de vve-programma's aandacht aan de SLO/UvA-taaldoelen besteden en niet zozeer of jonge kinderen met deze programma's ook daadwerkelijk deze doelen behalen. Dat betekent dat er aandacht moet blijven bestaan voor het niveau van taalvaardigheid van de kinderen en voor observatieinstrumenten en toetsen waarmee hun vorderingen kunnen worden vastgesteld.

In de derde plaats zijn de onderzochte programma's ontwikkeld voordat de lijsten met SLO/UvA-taaldoelen zijn samengesteld. De ontwikkelaars zeggen bij de herziening van hun programma's de SLO/UvA-taaldoelen wel te hebben geconsulteerd, maar deze komen niet altijd overeen met de manier waarop de taaldoelen in de programma's zijn geformuleerd. Het feit dat een bepaalde doelstelling uit de lijst met SLO/UvA-taaldoelen niet expliciet is terug te vinden, betekent niet per se dat daaraan in het programma geen aandacht wordt besteed. Volgens de ontwikkelaars komen deze in de (na)scholing van leidsters en leerkrachten wel aan de orde. Vooral bij een opener ontwikkelingsgericht programma is het lastiger om de daarin opgenomen doelen met de SLO/UvA-taaldoelen te vergelijken dan bij een meer voorgestructureerd programma.

Tot slot bleek dat bij enkele programma's vooral de doelstellingen met betrekking tot de uitbreiding van de woordenschat niet altijd even expliciet waren geformuleerd. Omdat woordenschat een belangrijke voorspeller van leesvaardigheid is, is het van groot belang dat leidsters en leerkrachten daaraan voldoende aandacht besteden. De Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters die enkele jaren geleden is uitgebracht kan daarbij een belangrijke rol vervullen.

REFERENTIES

- Aarnoudse, I. & Kuiken, F. (2011) *Een inventarisatie van observatieinstrumenten binnen de voor- en vroegschoolse educatie*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Inspectie van het Onderwijs (2008) *De kwaliteit van voor- en vroegschoolse educatie in de gemeente Amsterdam*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Inspectie van het Onderwijs (2010) *Resultaatbepaling van vve door scholen: Een verkenning*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Krijnen, E. & Kuiken, F. (2013) *Evaluatie van het coachingsproject Taal en VVE*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Linde-Meijerink, G. van der & Kuipers, L. (2011) *Methoden, materialen en screeningsinstrumenten. Taal – Rekenen – Sociaal-emotioneel*. Enschede: SLO.
- Maas, I. (2011) *Traject taal en vve. Een evaluatieonderzoek naar de implementatie en opbrengsten van het scholingstraject taal en vve*. Scriptie duale master Nederlands als tweede taal. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Smits, M. & Langberg, M. (2011) *Taalontwikkelen werken in een doorgaande lijn. Van peutereducatie naar kleuteronderwijs. Handleiding professionalisering taal en jonge kind*. Enschede: SLO.
- Suijkerbuijk, E. & Kuiken, F. (2009) *Taaldoelen in de Amsterdamse voor- en vroegschoolse educatie*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Suijkerbuijk, E. & Kuiken, F. (m.m.v. Bos, L. & Denkers, D.) (2010) *Professionele expertise taal en vve*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Websites

www.slo.nl/primair/themas/jongekind/doelen
www.cito.nl/Onderwijs/Vroeg%20en%20voorschoolse%20educatie/piramide
www.ko-totaal.nl
www.kaleidoscoop.org
www.startblokken.info

BIJLAGEN

Bijlage 1: Taaldoelen voorschool in Piramide

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	In project	Alle projecten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	In project	Alle projecten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
Gebruikt woorden in een andere situatie	Enigszins in project	Alle projecten, met name stap Verbreden
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <ul style="list-style-type: none"> - Kent het verschil tussen ik, jij, hij/zij - Gebruikt verleden tijd, bijvoorbeeld: 'We gingen naar de dierentuin'. - Gebruikt onbepaalde voornaamwoorden, bijvoorbeeld: iedereen, alles... - Gebruikt bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld: kleine, rode... - Gebruikt het woordje 'er', bijvoorbeeld: 'Er zit een poes in de tuin'. 	Niet in project	Niet specifiek in projecten opgenomen als doel, komt wel aan bod in activiteiten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven <ul style="list-style-type: none"> - Laat onbeklemtoonde lettergrepen niet langer weg (zegt bijvoorbeeld niet langer 'naan', maar 'banaan'). - Heeft nog moeite met clusters van medeklinkers (zegt bijvoorbeeld 'tap' i.p.v. 'trap') - Laat laatste medeklinker soms nog weg (vooral 'l' en 'r, zegt bijvoorbeeld 'kame' i.p.v. 'kamer') 	Niet in project	Niet specifiek in projecten opgenomen als doel, komt wel aan bod in activiteiten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze <ul style="list-style-type: none"> - Maakt zinnen met een vervoegd werkwoord, bijvoorbeeld: Peter heeft zuiger uit(ge) dan'. - Maakt eenvoudige samengestelde zinnen (en, dan, toen, en dan, en toen...) - Maakt vraagzinnen (wie, wat, waar, hoe...) - Kan praten over thema's buiten het hier-en-nu - Heeft nog moeite met lange zinnen - Maakt nog regelmatig fouten met onregelmatige vervoegingen (zegt bijvoorbeeld 'ik loopte/liegde') 	In project	Alle projecten: komt veel voor in alle stappen (Oriënteren, Demonstreren, Verbreden, Verdiepen) en in de hoeken
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten, zoals mensen, plaatsen en dingen	In project	Komt in alle projecten veel voor
Beschrijft veel voorkomende handelingen, zoals eten of naar bed gaan	In project	Alle projecten, met name Mensen, Eten

		en drinken, Wonen, Ziek en gezond, Kleding
<i>Luisteren</i>		
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	In project	Komt voor in alle projecten en dagelijkse routines, beweging binnen en buiten, (zelfstandig) werken en spel
Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	In project	Komt voor in alle projecten in activiteiten in Interactief voorlezen
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	Niet als doel opgenomen, komt wel voor in project	Komt voor in alle projecten: in activiteit rond digitaal boek, en specifiek in project Zomertijd
Luistert naar een ander	In project	Komt voor in alle projecten, met name stap Verdiepen
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	In project	Komt voor in alle projecten, met name in de projectstappen
Kent enkele gespreksregels	In project	Wordt aangeboden als routine in Welkomprogramma (regels en rituelen leren kennen) Komt voor in alle projecten, met name in de projectstappen, wordt impliciet geoefend
Reageert spontaan op ander kind of leidster, bijvoorbeeld door iets over zichzelf te vertellen	In project	Komt voor in alle projecten, met name in de stappen Verbreden en Verdiepen (eigen ervaringen en ervaringen van anderen).
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind - Wie, wat, waarvragen - Aanwijsvragen - Luistervragen - Voorspelvragen - Keuzevragen (tussen twee dingen kiezen)	In project	Komt voor in alle projecten, met name in stap Demonstreren (aanwijsvragen en luistervragen, voorspelvragen, keuzevragen) en in stap Verbreden (wie, wat, waarvragen) en stap Verdiepen (waaromvragen, volgordevragen e.d.)
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	In project	Komt voor in alle projecten, met name in stap Verbreden (vergelijken van

		overeenkomsten en verschillen).
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	In project	
Vraagt om hulp	In project	Vooral aangeboden in Welkomprogramma
Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en Taalhoek
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en Taalhoek
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en in de Taalhoek
Ontdekt de structuur in verhalen	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen, met name stap Verdiepen en in de Taalhoek
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen, met name stap Oriënteren en in de Taalhoek
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en soms in de Taalhoek.
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	In project	Komt voor in de meeste projecten bij activiteiten Interactief voorlezen, in de stap Verdiepen
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	In project	Komt voor projecten Eten en drinken, Kunst en Verkeer
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	In project	Komt voor in alle projecten
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	In project	Komt voor in alle projecten
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	Niet als doel opgenomen	Komt wel aan de orde bij spel en in de Taalhoek.

Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	In project	In projecten Mensen, Herfst, Wonen, Sinterklaas, Ziek en gezond, Lente, Verkeer En in de Taalhoek
Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	In project	In projecten Mensen, Eten en drinken, Kerstmis, Kunst en Zomertijd. En tijdens spel en in de Taalhoek
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Wordt zich bewust van klanken in woorden	Niet als doel opgenomen	Komt wel voor tijdens gesprekjes en bij opzeggen van versjes en activiteiten rond liedjes (die veel voorkomen in de projecten)
Doet mee met spelletjes rond taal (bijvoorbeeld het afmaken van het laatste woord van een liedje)	In project	Komt voor in bijna alle projecten
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	In project	Komt voor in alle projecten
Doet ervaring op met rijmen	In project	Komt voor in bijna alle projecten
Herkent symbolen, bijvoorbeeld: P (parkeren), L (lesauto), AH (Albert Heijn)	In project	Komt voor in alle projecten
<i>Taalbeschouwing</i>		
Is op speelse wijze bezig met taal, praat bijvoorbeeld volwassenen na met een gespeelde 'volwassen' stem of maakt eigen woorden, bijvoorbeeld: kind krijgt een drinkbeker en wil ook een 'eetbord'	Nee	Tijdens spel en gesprekjes
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik, zegt bijvoorbeeld: 'toen ik een baby was heb ik niet gepraat, hè?'	In project	Komt soms in projecten voor in de stap Verdiepen
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten	In project	Komt soms in projecten voor in de stap Verdiepen

Bijlage 2: Taaldoelen vroegschool in Piramide

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	In project	Alle projecten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	In project	Alle projecten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	Enigszins in project	Alle projecten, met name stap Verbreden
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <ul style="list-style-type: none"> - Betekenisgrenzen worden scherper, bijvoorbeeld: het kind gebruikt het woord huis niet meer voor alle gebouwen maar maakt onderscheid tussen een kasteel, kerk, bungalow, etc... - Kent het verschil tussen enkel- en meervoudsvormen en kan dit interpreteren, bijvoorbeeld: 'Daar staat een trein.' versus: 'Dat zijn ook treinen.' - Begrijpt ontkenning, bijvoorbeeld: 'Ik wil niet dat jij dat doet.' of 'Er zijn geen appels meer.' 	Niet in project	Niet specifiek in projecten opgenomen als doel, komt wel aan bod in activiteiten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
Beheerst het Nederlandse klanksysteem <ul style="list-style-type: none"> - Maakt duidelijk onderscheid tussen klanken in woordgrenzen, bijvoorbeeld: het kind zegt niet langer 'isse fiets', maar 'dit is een fiets' - Soms nog slissend 's' of stroeve 'r' - Articuleert soms wat onduidelijk - Moeite met 'vreemde klanken' (voor kinderen in een Nederlandse thuissituatie kunnen dit klanken in leenwoorden zijn (garage, lunch); anderstalige kinderen kunnen moeite hebben met het onderscheid tussen lange en korte klanken in het Nederlands (man/maan, vis/vies) - Moeite met 'sp' aan wordeinde (bijvoorbeeld 'wesp') 	Enigszins In project	Enigszins in projecten opgenomen, met name projecten Eten en drinken,, Kleding, Lente, Kunst, Verkeer, Zomertijd. Daarnaast komt het aan bod in activiteiten en door de dag heen (vaste routines, spel, zelfstandig leren)
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft <ul style="list-style-type: none"> - Begrijpt en gebruikt steeds meer verschillende werkwoordsvervoegingen, bijvoorbeeld 'ik loop, jij/hij loopt, wij lopen' en 'ik/jij/hij liep, wij liepen' - Kan een plotstructuur redelijk verwoorden - Maakt samengestelde zinnen (omdat, want, maar, of, die, dat, welke) - Maakt gebruik van uitbreidingen en vraaggesprekken, bijvoorbeeld: niet langer antwoorden met een simpel 'ja' of 'nee', maar 'Nee, ik lust geen pindakaas; ik wil hagelslag!' - Vertelt over gebeurtenissen in het verleden en trekt daarbij conclusies, bijvoorbeeld: 'Opa was niet 	In project	Alle projecten: komt veel voor in alle stappen (Oriënteren, Demonstreren, Verbreden, Verdiepen) en in de hoeken

gekomen; ik denk dat hij ziek was.’ - Houdt steeds meer rekening met de mentale staat van anderen (bijvoorbeeld gevoelens, gedachten, verlangen en kennis van de luisteraar) - Maakt beter onderscheid tussen taalgebruik in verschillende situaties (thuis, op school, etc.) - Heeft nog moeite met het leggen van logische verbanden, bijvoorbeeld: ‘Vergeleken met jou is Maarten erg klein.’ - Heeft nog veel moeite met passieve zinnen, bijvoorbeeld: ‘Els wordt door Kees geslagen’.		
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	In project	Komt in alle projecten veel voor
Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	In project	Alle projecten, met name Mensen, Eten en drinken, Wonen , Ziek en gezond, Kleding
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	In project	Komt voor in alle projecten, met name stappen Verbreden en Verdiepen
<i>Luisteren</i>		
Kan meervoudige instructies en mededelingen begrijpen en uitvoeren, bijvoorbeeld ‘als de bel gaat pak je je tas en ga je netjes in de rij staan’.	In project	Komt voor in alle projecten en dagelijkse routines, beweging binnen en buiten, (zelfstandig) werken en spel
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	In project	Komt voor in alle projecten in activiteiten in Interactief voorlezen
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	Niet als doel opgenomen, komt wel voor in project	Komt voor in alle projecten: in activiteit rond digitaal boek, en specifiek in project Zomertijd
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback, bijvoorbeeld door te knikken of te antwoorden	In project	Komt voor in alle projecten, met name stap Verdiepen
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	In project	Komt voor in alle projecten, met name in de projectstappen
Kent en handelt naar de gespreksregels, zoals wachten tot ene ander is uitgesproken	In project	Wordt aangeboden als routine in Welkomprogramma (regels en rituelen leren kennen) Komt voor in alle projecten, met name in de projectstappen, wordt impliciet geoefend
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	In project	Komt voor in alle projecten, met name in de stappen Verbreden en Verdiepen

		(eigen ervaringen en ervaringen van anderen).
Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind - Hoe, waarmee, wanneer, etc,-vragen - Denkvragen - Tegendeelvragen (Bij een plaatje van een eend: 'Is dat een kikker?') - Keuzevragen (kiezen tussen meerdere en complexere zaken) - Indirecte vragen (bijvoorbeeld: 'ik zou graag weten waarom je dat deed') - Reflectieve vraag (bijvoorbeeld: 'hoe vind je dat het ging?')	In project	Komt voor in alle projecten, met name in stap Demonstreren (aanwijsvragen en luistervragen, voorspelvragen, keuzevragen) en in stap Verbreden (wie, wat, waarvragen) en stap Verdiepen (waaromvragen, volgordevragen e.d.)
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Kan zijn mening verwoorden, o.a. door gebruik van 'ik vind' zinnen	In project	Komt voor in alle projecten, met name in de projectstappen
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen: hoeveel, waarmee, welke, wanneer, etc.	In project	Wordt aangeboden als routine in Welkomprogramma (regels en rituelen leren kennen) Komt voor in alle projecten, met name in de projectstappen, wordt impliciet geoefend
Kan op een gepaste wijze de hulp van anderen invoeren	In project	Komt voor in alle projecten, met name in de stappen Verbreden en Verdiepen (eigen ervaringen en ervaringen van anderen).
Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken - Leeft mee met personages in op de leeftijd afgestemde prentenboeken - Kan uitleggen hoe een personage zich voelt - Uit zijn gevoelens/mening over een voorgelezen verhaal of rijmpje, zoals leuk, grappig of stom	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en Taalhoek
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en Taalhoek
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en in de Taalhoek

Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen, met name stap Verdiepen en in de Taalhoek
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen, met name stap Oriënteren en in de Taalhoek
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	In project	Komt voor in alle projecten bij activiteiten Interactief voorlezen en soms in de Taalhoek.
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	In project	Komt voor in alle projecten in de stap Verdiepen, behalve in projecten Herfst, Sinterklaas en Verkeer
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur.
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften, etc. kan lezen om iets te weten te komen	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur en soms in de projectstappen.
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur.
Weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden	Niet als doel opgenomen	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur en in (doen-alsof-) spel en in de Taalhoek.
Herkent en benoemt (enkele) letters, bijvoorbeeld de eigen naam	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur. En bij schrijven van naam bij werkjes.
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur en in de Taalhoek, en bij schrijven van naam op werkjes.
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Kan betekenisonderscheidende klanken (fonemen) in woorden onderscheiden	Niet als doel opgenomen	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur. En in de Taalhoek
Doet mee met woord-/klankspelletjes, bijvoorbeeld door woorden in klankgroepen te verdelen en daarbij te	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten

klappen		met het Letterboekje en ABC-muur en soms in de projectstappen.
Weet dat letters met klanken corresponderen	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur en soms in de projectstappen.
Herkent en gebruikt rijmwoorden	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur en soms in de projectstappen.
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	In project	Komt voor alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur en soms in stap Verdiepen.
<i>Taalbeschouwing</i>		
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen, bijvoorbeeld door een grapje te maken over taal of te vragen naar betekenis	Nee	Tijdens spel en gesprekjes
Verbetert eigen taalgebruik	In project	Komt soms in projecten voor in de stap Verdiepen
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	In project	Komt voor in alle projecten in activiteiten met het Letterboekje en ABC-muur en in de Taalhoek. Komt soms in projecten voor in de stap Verdiepen

Bijlage 3: Taaldoelen voorschool in Uk en Puk

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	Ja	Per activiteit staan 10 woorden centraal. Per thema zijn er 12 activiteiten en er zijn 10 thema's. Sommige woorden komen meerdere malen terug om te laten bekliven. De woordenlijst '1001 woorden' van Bacchini is als uitgangspunt genomen. Daar zijn wel woorden aan toegevoegd of op gevarieerd, zodat de woorden steeds betekenisvol aangeboden kunnen worden. Dit zijn geen 4000 woorden, maar pm-ers leren wel om zoveel mogelijk taal aan te bieden! In de training en coaching is hier veel aandacht voor.
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	Ja	Idem als boven
Gebruikt woorden in een andere situatie	Ja	Woorden komen in meerder situaties terug. PM-ers krijgen training en coaching, waarin het belang van herhaling wordt benadrukt. Daarnaast ligt de nadruk niet op het aanbieden van taal als doel op zich, maar op het aanbieden van taal en woordenschat in betekenisvolle situaties voor het kind en vooral aansluitend op de interesse en de betrokkenheid van het kind. Taal en woorden moeten begrepen en doorleefd worden om ze te kunnen gebruiken.
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden - Kent het verschil tussen ik, jij, hij/zij	Ja	De vaardigheden beschreven in de observatielijst 'Zo praat ik', 'Zo doe ik'

<ul style="list-style-type: none"> - Gebruikt verleden tijd, bijvoorbeeld: 'We gingen naar de dierentuin'. - Gebruikt onbepaalde voornaamwoorden, bijvoorbeeld: iedereen, alles... - Gebruikt bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld: kleine, rode... - Gebruikt het woordje 'er', bijvoorbeeld: 'Er zit een poes in de tuin'. 		en 'zo beweeg ik' zijn omgezet in werkdoelen bij de activiteiten.
<p>Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven</p> <ul style="list-style-type: none"> - Laat onbeklemtoonde lettergrepen niet langer weg (zegt bijvoorbeeld niet langer 'naan', maar 'banaan'). - Heeft nog moeite met clusters van medeklinkers (zegt bijvoorbeeld 'tap' i.p.v. 'trap') - Laat laatste medeklinker soms nog weg (vooral 'l' en 'r, zegt bijvoorbeeld 'kame' i.p.v. 'kamer') 	Ja	Zie zo-lijst
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
<p>Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze</p> <ul style="list-style-type: none"> - Maakt zinnen met een vervoegd werkwoord, bijvoorbeeld: Peter heeft zuiger uit(ge) dan'. - Maakt eenvoudige samengestelde zinnen (en, dan, toen, en dan, en toen...) - Maakt vraagzinnen (wie, wat, waar, hoe...) - Kan praten over thema's buiten het hier-en-nu - Heeft nog moeite met lange zinnen - Maakt nog regelmatig fouten met onregelmatige vervoegingen (zegt bijvoorbeeld 'ik loopte/liegde') 	Ja	Zie zo-lijst Bijvoorbeeld: doel bij knuffels: Het kind vertelt iets over zijn knuffel in korte zinnen.
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten, zoals mensen, plaatsen en dingen	Ja	In Uk & Puk is veel aandacht voor de dagelijkse routines. Hieromheen zijn veel activiteiten. Interactie, gedeelde aandacht en taal staan centraal in elke activiteit. Zie ook zo-lijst. Voorbeeld bij thema knuffels: Het kind kan laten zien wat het altijd doet voor het slapen gaan en vertelt hierover.
Beschrijft veel voorkomende handelingen, zoals eten of naar bed gaan	Ja	Idem als hierboven
<i>Luisteren</i>		
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	Ja	Voorbeeld van doel thema 'Wat heb jij aan vandaag?': Het kind begrijpt een opdracht die uit twee delen bestaat zoals: Pak de sokken en trek ze bij Puk aan.

		Zie ook zo-lijst
Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	Ja	In elk thema is aandacht voor voorlezen; ook in de training en coaching.
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	Nee	
Luistert naar een ander	Ja	Zit in de meeste activiteiten. Nadruk op kleine groepsactiviteiten. Zie zo-lijst
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	Ja	Uk & Puk is gericht op het samen praten/communiceren. Vanuit gezamenlijke betrokkenheid wordt spel opgebouwd en krijgt taal betekenis en kan stap verder worden gebracht. Zie ook zo-lijst
Kent enkele gespreksregels	Ja	Voorbeeld: Kind gebruikt volwassen taal in spel, bv. "Alstublieft mevrouw" bij het winkeltje spelen. Maar ook wat je zegt als je iets krijgt/geeft (dankje, alsjeblieft), als je naar bed gaat (welterusten), dag zeggen, smakelijk eten etc. Zie ook zo-lijst
Reageert spontaan op ander kind of leidster, bijvoorbeeld door iets over zichzelf te vertellen	Ja	Zie zo-lijst
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind - Wie, wat, waarvragen - Aanwijsvragen - Luistervragen - Voorspelvragen - Keuzevragen (tussen twee dingen kiezen)	Ja	In Uk & Puk zitten DGM-vragen. (Denkstimulerende gespreksmethode). Ook altijd een 'grapje' om kind uit te lokken te reageren. Keuze-vragen: doel 'keuze maken' is in meerdere activiteiten expliciet uitgewerkt.
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	Ja	'voor jezelf opkomen' zit als expliciet doel in enkele activiteiten Zie ook zo-lijst
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	Ja	Zie ook zo-lijst

Vraagt om hulp	Ja	Puk vraagt de kinderen vaak om een oplossing/hulp. Hierdoor wordt dit vaak voorgedaan. Zie ook zo-lijst
Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	Ja	Er is ook aandacht voor zingen en rijmpjes
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	Ja	Veel aandacht voor voorlezen van prentenboeken
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	Ja	Idem Er is een hele trainingsbijeenkomst over boeken en voorlezen.
Ontdekt de structuur in verhalen	Ja	Verhalen worden herhaald en individueel en in kleine groep aangeboden. Veel taalruimte en ook aandacht voor navertellen of naspelen.
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	Ja	Zit in sommige activiteiten en ook in training.
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	Ja	Zit in verschillende activiteiten
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	Ja	idem
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	Ja	Aandacht voor markeren van hoeken, speelgoedkisten en dagritme kaarten. Ook voor letters en cijfers, mits betekenisvol. Zit in training.
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	Ja	Boodschappenlijstje maken bijvoorbeeld. Of kaart schrijven aan zieke Puk.
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	Ja	Zie boven
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	Ja	Zie boven
Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	Ja	Misschien niet expliciet. Wel impliciet. Zit ook in training, bijvoorbeeld om ook krant of folder in huishoek neer te

		leggen.
Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	Ja	Komt meer impliciet aan de orde, zie voorgaande items. In training ook aandacht voor dit onderdeel van ontluikende geletterdheid.
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Wordt zich bewust van klanken in woorden	Ja	Er wordt in sommige activiteiten 'gespeeld met klanken' en met gebruik van stem. Zeg een AAAhh in een activiteit over ziek zijn of BZZZ een mug nadoen. Dierengeluiden nadoen (blaffen, miauwen etc), snurken, niezen, hoesten.
Doet mee met spelletjes rond taal (bijvoorbeeld het afmaken van het laatste woord van een liedje)	Ja	Staat opgenomen in sommige activiteiten.
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	Ja	Impliciet door met boeken bezig te zijn en meer expliciet door een kaart aan Puk te schrijven. De pm-er schrijft op wat het kind aan Puk wil zeggen. Komt in training wel naar voren: aandacht voor het bekijken van de titel van het boek. Naam van het kind wordt ook regelmatig geschreven.
Doet ervaring op met rijmen	Ja	Er worden rijmpjes aangeboden.
Herkent symbolen, bijvoorbeeld: P (parkeren), L (lesauto), AH (Albert Heijn)	Ja	Bijv. Rood is stop en groen is doorlopen. Verder in training bij aandacht voor ontluikende geletterdheid.
Taalbeschouwing		
Is op speelse wijze bezig met taal, praat bijvoorbeeld volwassenen na met een gespeelde 'volwassen' stem of maakt eigen woorden, bijvoorbeeld: kind krijgt een drinkbeker en wil ook een 'eetbord'	Ja	'Volwassen' gesprekjes krijgen aandacht in spel. Zie ook zo-lijst
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik, zegt bijvoorbeeld: 'toen ik een baby was heb ik niet gepraat, hè?'	Ja	Er is veel gelegenheid om over dit soort ervaringen te praten. Bijvoorbeeld bij het thema familie. Voorbeeld: 'Wat zegt jouw babyzusje? Kan ze jouw naam al

		zeggen?' Er zitten ook veel terugkijk-momenten in het programma. Wat hebben we gedaan? Hier komen dit soort dingen ook aan bod. In
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten.	Ja	Niet expliciet. Maar zit impliciet wel verweven door de DGM en de 'grapjes'.

Bijlage 4: Taaldoelen vroegschool in Ik en Ko

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	Deels	De basiswoordenschat van Ik & Ko omvat ongeveer 1500 woorden (afkomstig uit de woordenlijst uit Taalplan Kleuters, gebaseerd op de Wordenlijst 4- tot 6-jarigen Damhuis e.a., 1992). Daarnaast worden extra woorden aangeboden, dit zijn vaak moeilijkere, minder frequente woorden.
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	Deels	Zie commentaar hierboven. Er wordt geen onderscheid gemaakt in passieve en actieve woordenschat
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	Ja	Woorden worden veelvuldig herhaald in andere activiteiten en thema's
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <ul style="list-style-type: none"> - Betekenisgrenzen worden scherper, bijvoorbeeld: het kind gebruikt het woord huis niet meer voor alle gebouwen maar maakt onderscheid tussen een kasteel, kerk, bungalow, etc... - Kent het verschil tussen enkel- en meervoudsvormen en kan dit interpreteren, bijvoorbeeld: 'Daar staat een trein.' versus: 'Dat zijn ook treinen.' - Begrijpt ontkenning, bijvoorbeeld: 'Ik wil niet dat jij dat doet.' of 'Er zijn geen appels meer.' 	Ja	Bij elke activiteit worden extra woorden aangegeven: dit zijn vaak moeilijkere, minder frequente woorden. Met de extra woorden kan ook de woordenschat van de met name taalvaardige leerlingen worden uitgebreid.
Beheerst het Nederlandse klanksysteem <ul style="list-style-type: none"> - Maakt duidelijk onderscheid tussen klanken in woordgrenzen, bijvoorbeeld: het kind zegt niet langer 'isse fiets', maar 'dit is een fiets' - Soms nog slissend 's' of stroeve 'r' - Articuleert soms wat onduidelijk - Moeite met 'vreemde klanken' (voor kinderen in een Nederlandse thussituatie kunnen dit klanken in leenwoorden zijn (garage, lunch); anderstalige kinderen kunnen moeite hebben met het onderscheid tussen lange en korte klanken in het Nederlands (man/maan, vis/vies) - Moeite met 'sp' aan wordeinde (bijvoorbeeld 'wesp') 	Nee	Geen expliciete aandacht voor taalvorm.
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft <ul style="list-style-type: none"> - Begrijpt en gebruikt steeds meer verschillende werkwoordsvervoegingen, bijvoorbeeld 'ik loop, 	Ja	Gespreksvaardigheid 3: vertellen van gebeurtenissen in heden en verleden: Kan

<p>jij/hij loopt, wij lopen' en 'ik/jij/hij liep, wij liepen'</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kan een plotstructuur redelijk verwoorden - Maakt samengestelde zinnen (omdat, want, maar, of, die, dat, welke) - Maakt gebruik van uitbreidingen en vraaggesprekken, bijvoorbeeld: niet langer antwoorden met een simpel 'ja' of 'nee', maar 'Nee, ik lust geen pindakaas; ik wil hagelslag!' - Vertelt over gebeurtenissen in het verleden en trekt daarbij conclusies, bijvoorbeeld: 'Opa was niet gekomen; ik denk dat hij ziek was.' - Houdt steeds meer rekening met de mentale staat van anderen (bijvoorbeeld gevoelens, gedachten, verlangen en kennis van de luisteraar) - Maakt beter onderscheid tussen taalgebruik in verschillende situaties (thuis, op school, etc.) - Heeft nog moeite met het leggen van logische verbanden, bijvoorbeeld: 'Vergeleken met jou is Maarten erg klein.' - Heeft nog veel moeite met passieve zinnen, bijvoorbeeld: 'Els wordt door Kees geslagen'. 		<p>gebeurtenissen in heen en verleden goed en volledig beschrijven (let op gebruik verleden tijd vormen).</p> <p>Informatie geven 4: volgorde gebeurtenissen en oorzaak/reden-gevolg. Informatie geven 4: Maakt zelfstandig gebruik van constructies die volgorde aangeven: <i>toen, daarna, daarvoor</i> enz. en constructies die oorzaak gevolg aangeven: <i>daarom, want, dus</i>.</p> <p>Informatie geven 1,2,3: - kan duidelijke beschrijvingen geven van objecten en precies aangeven waar zich iets bevindt; - kan zelfstandig objecten, verhalen of gebeurtenissen vergelijken; - kan vrij precies uitleggen hoe iets werkt, hoe iets moet of wat iets is.</p> <p>Gespreksvaardigheid 3: vertellen van gebeurtenissen in heden en verleden: Kan gebeurtenissen in heen en verleden goed en volledig beschrijven (let op gebruik verledentijdsvormen) .</p> <p>Informatie geven 2: vergelijken: Kan zelfstandig objecten, verhalen of gebeurtenissen vergelijken en gebruikt daarvoor een aantal verschillende constructies.</p>
<p>Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten</p>	<p>Ja</p>	<p>Gespreksvaardigheid 1: objecten en handelingen aanduiden: Kan vrijwel alle objecten in het hier-en-nu benoemen en naar objecten buiten het hier-en-nu verwijzen.</p>

Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	Ja	Informatie geven 4: volgorde gebeurtenissen en oorzaak/reden-gevolg.
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	Ja	Informatie geven 4: volgorde gebeurtenissen en oorzaak/reden-gevolg: Maakt zelfstandig gebruik van constructies die volgorde aangeven: <i>toen, daarna, daarvoor</i> enz. en constructies die oorzaak gevolg aangeven: <i>daarom, want, du.</i>
<i>Luisteren</i>		
Kan meervoudige instructies en mededelingen begrijpen en uitvoeren, bijvoorbeeld 'als de bel gaat pak je je tas en ga je netjes in de rij staan'.	Ja	Begrijpend luisteren in Ik & Ko is gerelateerd aan verhalen
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	Ja	Begrijpend luisteren 2: reageren op inhoud van een verhaal: Kan spontaan en adequaat op het verhaal reageren .
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	?	?
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback, bijvoorbeeld door te knikken of te antwoorden	Ja	Begrijpend luisteren in Ik & Ko is gerelateerd aan verhalen
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	Ja	Gespreksvaardigheid 6: interactie in een groep: Speelt geregeld met andere kinderen en gaat spontaan met hen in interactie.
Kent en handelt naar de gespreksregels, zoals wachten tot een ander is uitgesproken	?	?
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	Ja	Gespreksvaardigheid 3: vertellen van gebeurtenissen: Kan gebeurtenissen in heden en verleden goed en volledig beschrijven (let op gebruik verleden tijd vormen).
Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind <ul style="list-style-type: none"> - Hoe, waarmee, wanneer, etc,-vragen - Denkvragen - Tegendeelvragen (Bij een plaatje van een eend: 'Is dat een kikker?') - Keuzevragen (kiezen tussen meerdere en complexere zaken) - Indirecte vragen (bijvoorbeeld: 'ik zou graag weten waarom je dat deed') 	Ja	Gespreksvaardigheid 2: antwoord geven: Kan op eenvoudige en wat moeilijkere vragen antwoord geven Bij elke kleine groepsactiviteit worden drie niveaus van vragen aangegeven, zodat de leerkracht vragen kan

- Reflectieve vraag (bijvoorbeeld: 'hoe vind je dat het ging?')		afstemmen op het taalontwikkelingsniveau van de leerlingen. Stadium 1: korte eenvoudige vragen om te benoemen: wie, wat, waar vragen Stadium 2: meer open vragen om dingen en handelingen te beschrijven: Wat ga je doen? Wat heb je gedaan? Hoe doe je dat? Hoe ziet het eruit? Stadium 3: vragen die een beroep doen op logisch redeneren, vergelijken, verleden en toekomst en verplaatsen in een ander: Wat zijn verschillen en overeenkomsten? Waarom? Wat als? Hoe komt het dat? Wat zal hij ervan vinden?
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Kan zijn mening verwoorden, o.a. door gebruik van 'ik vind' zinnen	Ja	Gespreksvaardigheid 5: gevoelens en mening uitdrukken: Kan gevoelens van zichzelf en anderen duidelijk en adequaat uitdrukken, kan een mening geven.
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen: hoeveel, waarmee, welke, wanneer, etc.	Ja	Gespreksvaardigheid 4: vragen stellen: Stelt regelmatig vragen en doet dat op een voor anderen duidelijke en begrijpelijke manier.
Kan op een gepaste wijze de hulp van anderen inroepen	?	?
Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken - Leeft mee met personages in op de leeftijd afgestemde prentenboeken - Kan uitleggen hoe een personage zich voelt - Uit zijn gevoelens/mening over een voorgelezen verhaal of rijmpje, zoals leuk, grappig of stom	Ja	Bij elk thema wordt een verhaal uit een prentenboek of knieboek voorgelezen, een keer in de grote groep en een keer in de kleine groep.
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	Ja	Idem
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	Ja	Idem

Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	Ja	Idem
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	Ja	Idem
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	Ja	Begrijpend luisteren 6: navertellen van een verhaal n.a.v. de prenten: kan een verhaal vrij gedetailleerd in eigen woorden navertellen .
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	?	?
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	Ja	Taalbeschouwing 1: tekensystemen. Kent tekensystemen zoals pictogramman gebarentaal en mimiek en kan ze met hulp toepassen.
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften, etc. kan lezen om iets te weten te komen	Ja	Beginnende geletterdheid 1: functie van geschreven taal: Begrijpt dat mensen schrijven en lezen om verschillende redenen en kan soorten schrijfsels noemen .
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	?	?
Weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden	Ja	Beginnende geletterdheid 2: relatie tussen letters en klanken: Begrijpt de relatie tussen een geschreven letter en een gesproken klank.
Herkent en benoemt (enkele) letters, bijvoorbeeld de eigen naam	?	?
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	Ja	Beginnende geletterdheid 3: lezen en schrijven van letters: Schrijft of kopieert sommige letters
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Kan betekenisonderscheidende klanken (fonemen) in woorden onderscheiden	Ja	Taalbeschouwing 4: klanken sorteren: kan woorden die met dezelfde klank beginnen herkennen en noemen. Taalbeschouwing 6: klanken isoleren: kan zelfstandig de begin-, midden- of eindklank van een woord isoleren.
Doet mee met woord-/klankspelletjes, bijvoorbeeld door woorden in klankgroepen te verdelen en daarbij te klappen	Ja	Taalbeschouwing 8: onderscheiden van de klanken in een woord: kan zelfstandig

		de klanken waaruit een woord bestaat onderscheiden.
Weet dat letters met klanken corresponderen	Ja	Beginnende geletterdheid 3: relatie tussen letters en klanken: begrijpt de relatie tussen een geschreven letter en een gesproken klank.
Herkent en gebruikt rijmwoorden	Ja	Taalbeschouwing 3: rijmen: rijmt uit zichzelf en kan goed meedoen aan gesprekjes over rijmklanken.
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	?	?
<i>Taalbeschouwing</i>		
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen, bijvoorbeeld door een grapje te maken over taal of te vragen naar betekenis	Ja	Taalbeschouwing 2: bewustzijn van taalgebruik en taalvariatie: experimenteert met taalverschillen en geeft een mening daarover, zoals mooie of gekke woorden, 'fout' taalgebruik.
Verbetert eigen taalgebruik	?	?
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	?	?

Bijlage 5: Taaldoelen voorschool in Kaleidoscoop

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	Ja	BAK ZCB: III-D, item 1
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	Ja	BAK ZCB: III-D, item 1
Gebruikt woorden in een andere situatie	Ja	KOR: 4.O.4, 5.P.3, Q-geheel ZCB: III-D, item 1 Zie ook: Kaleidoscoop en thema's; Ontdekactiviteiten en woordenschat
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden - Kent het verschil tussen ik, jij, hij/zij - Gebruikt verleden tijd, bijvoorbeeld: 'We gingen naar de dierentuin'. - Gebruikt onbepaalde voornaamwoorden, bijvoorbeeld: iedereen, alles... - Gebruikt bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld: kleine, rode... - Gebruikt het woordje 'er', bijvoorbeeld: 'Er zit een poes in de tuin'.	Ja, impliciet	Blijkt uit anekdotes die als onderbouwing dienen bij het niveau in de KOR. Waar nodig wordt stimuleringsplan gemaakt. Zie ook: ZCB IV-C en IV-D
Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven - Laat onbeklemtoonde lettergrepen niet langer weg (zegt bijvoorbeeld niet langer 'naan', maar 'banaan'). - Heeft nog moeite met clusters van medeklinkers (zegt bijvoorbeeld 'tap' i.p.v. 'trap') - Laat laatste medeklinker soms nog weg (vooral 'l' en 'r, zegt bijvoorbeeld 'kame' i.p.v. 'kamer')	Ja, impliciet	Blijkt uit anekdotes die als onderbouwing dienen bij het niveau in de KOR. Waar nodig wordt stimuleringsplan gemaakt. Zie ook: ZCB IV-C en IV-D, ZCB III-E
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze - Maakt zinnen met een vervoegd werkwoord, bijvoorbeeld: Peter heeft zuiger uit(ge) dan'. - Maakt eenvoudige samengestelde zinnen (en, dan, toen, en dan, en toen...) - Maakt vraagzinnen (wie, wat, waar, hoe...) - Kan praten over thema's buiten het hier-en-nu - Heeft nog moeite met lange zinnen - Maakt nog regelmatig fouten met onregelmatige vervoegingen (zegt bijvoorbeeld 'ik loopte/liegde')	Ja; voor een deel expliciet, voor een deel impliciet	In het dagschema krijgt e.e.a. vooral veel aandacht tijdens het dagelijks vooruit- en terugkijken. Volwassenen gebruiken strategieën als impliciet verbeteren van de taal van het kind. Zie ook: toerlichting onder kopje <i>De rol van de volwassene</i> KOR: 5.R. 1 t/m 5 Zie ook: CL checklist kopieerblad 3

		Zie ook: ZCB hoofdstuk III Thema's buiten hier en nu: KOR 5.Q.2
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten, zoals mensen, plaatsen en dingen	Ja	KOR: 2.G.3, 2.H.3, 3.I.3, 3.J.3, 4.N.3, 9.BB.2
Beschrijft veel voorkomende handelingen, zoals eten of naar bed gaan	Ja	KOR: 10.CC.1 en 2 Sleutelervaring Taal-2
<i>Luisteren</i>		
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	Ja	KOR: 5.P.1, 9.BB.1
Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	Ja	KOR: 5.T. ZCB: III-D, onderdeel 2 Sleutelervaring Taal-3 Zie ook: Kaleidoscoop en thema's
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	Ja	Idem vorige onderdeel. Gebruik van digitale prentenboeken, o.a. die van WePboek
Luistert naar een ander	Ja	KOR: 2.E.1 en 2; 2.F.1; 5.P.1 Sleutelervaring Taal-1
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	Ja	KOR: 2.E alle niveaus, 2.F alle niveaus Sleutelervaring Taal-1
Kent enkele gespreksregels	Ja, impliciet	Zit niet expliciet in KOR; gespreksregels krijgen met name veel aandacht bij het vooruit- en terugkijken; o.a. de communicatiecirkel wordt hierbij gebruikt in de training van de volwassenen; idem '50 manieren voor vooruit- en terugkijken', waarin o.a. veel hulpmiddelen en strategieën zitten voor het aanleren van uit- en beurtwisseling
Reageert spontaan op ander kind of leidster, bijvoorbeeld door iets over zichzelf te vertellen	Ja	KOR: 2.H.2 en 3, 5.P.3 en 4
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind - Wie, wat, waarvragen - Aanwijsvragen	Ja, impliciet	Zit niet als zodanig in KOR; aandacht hiervoor bij: • interactief voorlezen;

- Luistervragen - Voorspelvragen - Keuzevragen (tussen twee dingen kiezen)		<ul style="list-style-type: none"> • vooruit- en terugkijken; • spelbegeleidingstechniek <i>verwoorden</i>; • gesprekjes en taalspelletjes tijdens het eten
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	Ja	KOR: 1.C.4, 7.Z.4, 10.CC.3
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	Ja	KOR: 5.P.3; zit ook impliciet in de onderdelen 2.E en 2.F.
Vraagt om hulp	Ja	KOR: 1.B.2, 2.G.2
Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	Ja	KOR: 5.T alle niveaus Sleutelervaring Taal-3 ZCB: III-D, onderdeel 2 en 3
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	Ja	KOR: 5.T.4, 5.V. 2 en 3
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	Ja	KOR: 5.T alle niveaus, 5.V. 2 en 3
Ontdekt de structuur in verhalen	Ja	KOR: 5.T.4
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	Impliciet	Niet in KOR; wel aandachtspunt bij Interactief voorlezen
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	Ja	KOR: 5.T.4, 5.V.2
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	Ja	KOR: 1.C.3, 3.K.3
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	Ja	KOR: 5.T.3 Sleutelervaringen Taal- 4 en 5
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	Ja	Sleutelervaringen Taal- 4 en 5
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	Ja	Sleutelervaringen Taal- 4, 5 en 6
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	Ja	KOR: 5.W.4 Sleutelervaringen Taal- 4 en 5
Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	Ja	KOR: 5.T.2 en 4 Sleutelervaring Taal- 5
Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	ja	KOR: 5.W.1 Sleutelervaring Taal- 4

		In het dagschema wordt hier o.a. gebruik van gemaakt bij het vooruitkijken
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Wordt zich bewust van klanken in woorden	Ja	KOR: 5.S.1 en 2 Sleutelervaring Taal- 3
Doet mee met spelletjes rond taal (bijvoorbeeld het afmaken van het laatste woord van een liedje)	Ja	KOR: 4.O.3, 5.P.2, 5.S.2 Sleutelervaring Taal- 3
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	Ja	KOR: 5.U.1 t/m 3 Sleutelervaring Taal 4
Doet ervaring op met rijmen	Ja	KOR: 5.S. 1 t/m 3 Sleutelervaring Taal- 3 Activiteiten met rijmdoos (kleine groep, speelwerken) Rijmpjes, toverspreuken, e.d. bij vooruitkijken
Herkent symbolen, bijvoorbeeld: P (parkeren), L (lesauto), AH (Albert Heijn)	Impliciet	Bij uitstapjes; symbolen in bouwhoek en bij buitenspel
Taalbeschouwing		
Is op speelse wijze bezig met taal, praat bijvoorbeeld volwassenen na met een gespeelde 'volwassen' stem of maakt eigen woorden, bijvoorbeeld: kind krijgt een drinkbeker en wil ook een 'eetbord'	Impliciet	KOR: 2.H.4, 3.K.3
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik, zegt bijvoorbeeld: 'toen ik een baby was heb ik niet gepraat, hè?'	Impliciet	Bijv. tijdens het vooruit- en terugkijken
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten	Impliciet	Sleutelervaring Taal- 3

Bijlage 6: Taaldoelen vroegschool in Kaleidoscoop

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	Ja	BAK ZCB: III-D, item 1
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	Ja	BAK ZCB III-D, item 1
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	Ja	KOR: 4.O.4, 5.P.3, Q-geheel ZCB: III-D, item 1 Zie ook: Kaleidoscoop en thema's; Ontdekactiviteiten en woordenschat
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <ul style="list-style-type: none"> - Betekenisgrenzen worden scherper, bijvoorbeeld: het kind gebruikt het woord huis niet meer voor alle gebouwen maar maakt onderscheid tussen een kasteel, kerk, bungalow, etc... - Kent het verschil tussen enkel- en meervoudsvormen en kan dit interpreteren, bijvoorbeeld: 'Daar staat een trein.' versus: 'Dat zijn ook treinen.' - Begrijpt ontkenning, bijvoorbeeld: 'Ik wil niet dat jij dat doet.' of 'Er zijn geen appels meer.' 	Ja, impliciet	Blijkt uit anekdotes die als onderbouwing dienen bij het niveau in de KOR. Waar nodig wordt stimuleringsplan gemaakt. Zie ook: ZCB IV-C en IV-D.
Beheerst het Nederlandse klanksysteem <ul style="list-style-type: none"> - Maakt duidelijk onderscheid tussen klanken in woordgrenzen, bijvoorbeeld: het kind zegt niet langer 'isse fiets', maar 'dit is een fiets' - Soms nog slissend 's' of stroeve 'r' - Articuleert soms wat onduidelijk - Moeite met 'vreemde klanken' (voor kinderen in een Nederlandse thuissituatie kunnen dit klanken in leenwoorden zijn (garage, lunch); anderstalige kinderen kunnen moeite hebben met het onderscheid tussen lange en korte klanken in het Nederlands (man/maan, vis/vies) - Moeite met 'sp' aan wordeinde (bijvoorbeeld 'wesp') 	Ja, impliciet	Blijkt uit anekdotes die als onderbouwing dienen bij het niveau in de KOR. Waar nodig wordt stimuleringsplan gemaakt. Zie ook: ZCB IV-C en IV-D, ZCB III-E.
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft <ul style="list-style-type: none"> - Begrijpt en gebruikt steeds meer verschillende werkwoordsvervoegingen, bijvoorbeeld 'ik loop, jij/hij loopt, wij lopen' en 'ik/jij/hij liep, wij liepen' - Kan een plotstructuur redelijk verwoorden - Maakt samengestelde zinnen (omdat, want, maar, of, die, dat, welke) - Maakt gebruik van uitbreidingen en vraaggerekken, bijvoorbeeld: niet langer antwoorden met een simpel 'ja' of 'nee', maar 'Nee, ik lust geen pindakaas; ik wil hagelslag!' 	Ja; voor een deel expliciet, voor een deel impliciet	KOR: 5.R.4 en 5, 7.Z.5, 8.AA.5, 10.CC.5 In het dagschema krijgt e.e.a. vooral veel aandacht tijdens het dagelijks vooruit- en terugkijken. Volwassenen gebruiken strategieën als impliciet verbeteren van de taal van het kind. Zie

<ul style="list-style-type: none"> - Vertelt over gebeurtenissen in het verleden en trekt daarbij conclusies, bijvoorbeeld: 'Opa was niet gekomen; ik denk dat hij ziek was.' - Houdt steeds meer rekening met de mentale staat van anderen (bijvoorbeeld gevoelens, gedachten, verlangen en kennis van de luisteraar) - Maakt beter onderscheid tussen taalgebruik in verschillende situaties (thuis, op school, etc.) - Heeft nog moeite met het leggen van logische verbanden, bijvoorbeeld: 'Vergeleken met jou is Maarten erg klein.' - Heeft nog veel moeite met passieve zinnen, bijvoorbeeld: 'Els wordt door Kees geslagen'. 		<p>ook: toelichting onder kopje <i>De rol van de volwassene</i></p> <p>Zie ook: CL checklist kopieerblad 3</p> <p>Zie ook: ZCB hoofdstuk III</p>
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	Ja	KOR: 1.A. 3,4 en 5, 2.G.3, 2.H.3, 3.I.3, 3.J.3, 4.N.3
Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	Ja	KOR: 10.CC.4 en 5
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	Ja	KOR: 6.X.5, 7.Y.4, 7.Z. 2 t/m 5, CC alle niveaus
<i>Luisteren</i>		
Kan eenvoudige instructies en mededelingen begrijpen en uitvoeren, bijvoorbeeld 'als de bel gaat pak je je tas en ga je netjes in de rij staan'.	Impliciet	Kinderen kunnen dit wel, maar het is geen expliciet doel en komt ook niet voor in de KOR.
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	Ja	KOR: 5.T. ZCB: III-D, onderdeel 2 Sleutelervaring Taal-3 Zie ook: Kaleidoscoop en thema's
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	Ja	Idem vorige onderdeel. Gebruik van digitale prentenboeken, o.a. die van WePboek
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback, bijvoorbeeld door te knikken of te antwoorden	Ja	KOR: 2.F.3, 2.G.5
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	Ja	KOR: 2.E.3 t/m 5, 2.F.2 t/m 5, 5.P.5
Kent en handelt naar de gespreksregels, zoals wachten tot ene ander is uitgesproken	Ja	KOR: 5.P.3 t/m 5 Zie ook: communicatiecirkel
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	Ja	KOR: 2.G.3 t/m 5, 2.H. alle niveaus, 3.K.5, 5.P.5
Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind <ul style="list-style-type: none"> - Hoe, waarmee, wanneer, etc,-vragen - Denkvragen 	Ja, voor een deel impliciet, voor een deel expliciet	KOR: 10.CC.5 Zit verder niet als zodanig in KOR; aandacht hiervoor bij:

<ul style="list-style-type: none"> - Tegendeelvragen (Bij een plaatje van een eend: 'Is dat een kikker?') - Keuzevragen (kiezen tussen meerdere en complexere zaken) - Indirecte vragen (bijvoorbeeld: 'ik zou graag weten waarom je dat deed') - Reflectieve vraag (bijvoorbeeld: 'hoe vind je dat het ging?') 		<ul style="list-style-type: none"> • interactief voorlezen; • vooruit- en terugkijken; • spelbegeleidingstechnieken <i>verwoorden</i> en <i>stimuleren</i> ; • gesprekjes en taalspelletjes tijdens het eten
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Kan zijn mening verwoorden, o.a. door gebruik van 'ik vind' zinnen	Impliciet	Speelt met name een rol tijdens terugkijken ('Hoe vind jij dat het ging?'), bij interactief voorlezen (mening geven over het boek) Zie ook: CombiList, checklist kopieerblad 2 Zie ook: ZCB, hoofdstuk III
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen: hoeveel, waarmee, welke, wanneer, etc.	Ja	KOR: 5.P.3, 5.Q.5 Zie ook: CombiList, checklist kopieerblad 2
Kan op een gepaste wijze de hulp van anderen inroepen	Ja	KOR: 1.B.2, 2.G.2 Zie ook: ZCB III-M
Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken <ul style="list-style-type: none"> - Leeft mee met personages in op de leeftijd afgestemde prentenboeken - Kan uitleggen hoe een personage zich voelt - Uit zijn gevoelens/mening over een voorgelezen verhaal of rijmpje, zoals leuk, grappig of stom 	Ja	KOR: 2.H.5, 5.T. alle niveaus
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	Ja	KOR: 5.T.4, 5.V.2 en 3
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	Ja	KOR: 5.T.2 en 5
Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	Impliciet	Niet expliciet in KOR; wel aandachtspunt bij Interactief voorlezen
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	Impliciet	Niet expliciet in KOR; wel aandachtspunt bij Interactief voorlezen
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	Ja	KOR: 5.T.4 en 5
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	Ja	KOR: 3.K.3 t/m 5

		Bij Interactief voorlezen wordt gebruik gemaakt van verteltafel of –koffer met intermediairs, verkleedkieren, e.d.
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	Ja	KOR: 5.W.1 en 4
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften, etc. kan lezen om iets te weten te komen	Impliciet	Zie items ZCB in toelichting
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	Impliciet	Zie items ZCB in toelichting Sleutelervaring Taal-6
Weet wanneer er sprake is van ‘lezen’ en ‘schrijven’ en kan ‘lezen’ en ‘schrijven’ van elkaar onderscheiden	Nee	
Herkent en benoemt (enkele) letters, bijvoorbeeld de eigen naam	Ja	KOR: 5.U. alle niveaus, 5.V.4 en 5
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	Ja	KOR: 5.W. alle niveau
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Kan betekenisonderscheidende klanken (fonemen) in woorden onderscheiden	Ja	KOR: 5.S.4 en 5
Doet mee met woord-/klankspelletjes, bijvoorbeeld door woorden in klankgroepen te verdelen en daarbij te klappen	Ja	KOR: 4.O.5, 5.U.3 In het dagschema is in de begroetingskring en bij het speelleren in de grote groep veel aandacht voor dergelijke woord-/klankspelletjes Zie ook: ZCB III-D, item 3
Weet dat letters met klanken corresponderen	Ja	KOR: 5.U. alle niveaus
Herkent en gebruikt rijmwoorden	Ja	KOR: S 2 t/m 5
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	Impliciet	Wordt gestimuleerd bij Interactief voorlezen als nieuw boek wordt aangeboden, via liedjeskaarten, bij woordkaarten en andere ‘talige’ accenten in de speelleeromgeving
<i>Taalbeschouwing</i>		
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen, bijvoorbeeld door een grapje te maken over taal of te vragen naar betekenis	Impliciet	KOR: 5.Q.5 (vragen naar betekenis), verder niet in de KOR. Volwassenen worden in de (na)scholing wel attent gemaakt op het gebruik van taalgrapjes, prikkelende uitspraken, e.d. om het praten over de taal zelf te stimuleren. In <i>Taal aan Tafel</i> zitten bijv. nogal wat taalgrapjes en –

		spelletjes met dit doel.
Verbeterd eigen taalgebruik	Nee	Gebeurt wel in de praktijk, maar komt niet expliciet voor in KOR, ZCB of ander instrument
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	Impliciet	Gebeurt bij bepaalde activiteiten tijdens spellen in de kleine groep, bijv. bij introductie van rijmdoos of een nieuwe ontdekhoek

Bijlage 7: Taaldoelen voorschool in Startblokken

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 4000 woorden	Deels	Wordt niet voor alle kinderen geteld. Per themaperiode worden 100-120 nieuwe woorden aangeboden.
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 2000 woorden	Deels	Wordt niet voor alle kinderen geteld. Per themaperiode worden 100-120 nieuwe woorden aangeboden.
Gebruikt woorden in een andere situatie	Ja	In Horeb en/of curriculum-beschrijvingen.
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <ul style="list-style-type: none"> - Kent het verschil tussen ik, jij, hij/zij - Gebruikt verleden tijd, bijvoorbeeld: 'We gingen naar de dierentuin'. - Gebruikt onbepaalde voornaamwoorden, bijvoorbeeld: iedereen, alles... - Gebruikt bijvoeglijke naamwoorden, bijvoorbeeld: kleine, rode... - Gebruikt het woordje 'er', bijvoorbeeld: 'Er zit een poes in de tuin'. 	Ja	Idem
Heeft 75% van de klinkers en medeklinkers van het Nederlandse taalsysteem verworven <ul style="list-style-type: none"> - Laat onbeklemtoonde lettergrepen niet langer weg (zegt bijvoorbeeld niet langer 'naan', maar 'banaan'). - Heeft nog moeite met clusters van medeklinkers (zegt bijvoorbeeld 'tap' i.p.v. 'trap') - Laat laatste medeklinker soms nog weg (vooral 'l' en 'r, zegt bijvoorbeeld 'kame' i.p.v. 'kamer') 	Nee	Doelen die te maken hebben met de uitspraak van Nederlandse klanken zitten niet in Horeb.
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
Vertelt over wat hij gedaan of meegemaakt heeft op verstaanbare en begrijpelijke wijze <ul style="list-style-type: none"> - Maakt zinnen met een vervoegd werkwoord, bijvoorbeeld: Peter heeft zuiger uit(ge) dan'. - Maakt eenvoudige samengestelde zinnen (en, dan, toen, en dan, en toen...) - Maakt vraagzinnen (wie, wat, waar, hoe...) - Kan praten over thema's buiten het hier-en-nu - Heeft nog moeite met lange zinnen - Maakt nog regelmatig fouten met onregelmatige vervoegingen (zegt bijvoorbeeld 'ik loopte/liegde') 	Ja	In Horeb en/of curriculumbeschrijvingen.
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten, zoals mensen, plaatsen en dingen	Ja	Idem
Beschrijft veel voorkomende handelingen, zoals eten of naar bed gaan	Ja	Idem
<i>Luisteren</i>		
Kan enkelvoudige instructie begrijpen en uitvoeren	Ja	Idem

Luistert naar een op leeftijd afgestemd verhaal en ontwikkelt verhaalbegrip door het interactief voorlezen	Ja	Idem
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	Ja	Idem
Luistert naar een ander	Ja	Idem
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan een gesprek voeren met leidster en ander kind	Ja	Idem
Kent enkele gespreksregels	Ja	Idem
Reageert spontaan op ander kind of leidster, bijvoorbeeld door iets over zichzelf te vertellen	Ja	Idem
Geeft antwoord op vragen van de leidster of ander kind - Wie, wat, waarvragen - Aanwijsvragen - Luistervragen - Voorspelvragen - Keuzevragen (tussen twee dingen kiezen)	Ja	Idem
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Leert vergelijkingen te maken en zijn mening te geven	Ja	Idem
Stelt vragen om ergens meer over te weten te komen	Ja	Idem
Vraagt om hulp	Ja	Idem
Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Beleeft zichtbaar plezier aan voorlezen, boeken en rijmpjes	Ja	Idem
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Ontdekt de samenhang tussen illustratie en tekst	Ja	Idem
Heeft ervaring opgedaan met boeken en de manier waarop boeken (voor)gelezen worden	Ja	Idem
Ontdekt de structuur in verhalen	Ja	Idem
Kan de inhoud van het boek al een beetje voorspellen op basis van de omslag van het boek	Ja	Idem
Kan een verhaal navertellen aan de hand van een plaatjesboek	Ja	Idem
Kan de leidster nadoen als zij stukjes uit het boek uitbeeldt	Ja	Idem
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Ontdekt dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	Ja	Idem
Ervaart dat dingen die opgeschreven zijn je iets kunnen leren	Ja	Idem
Ervaart dat dingen die je zegt, opgeschreven kunnen worden	Ja	Idem
Ontdekt het verschil tussen 'lezen' en 'schrijven'	Ja	Idem
Bladert door (prenten)boeken en speelt alsof hij eigen en andermans teksten kan 'lezen'	Ja	Idem

Kan, met behulp van volwassenen, eigen boodschappen in een primitieve 'geschreven' versie vastleggen	Ja	Idem
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Wordt zich bewust van klanken in woorden	Ja	Idem
Doet mee met spelletjes rond taal (bijvoorbeeld het afmaken van het laatste woord van een liedje)	Ja	Idem
Ontdekt de relatie tussen klanken en letters	Ja	Idem
Doet ervaring op met rijmen	Ja	Idem
Herkent symbolen, bijvoorbeeld: P (parkeren), L (lesauto), AH (Albert Heijn)	Ja	Idem
<i>Taalbeschouwing</i>		
Is op speelse wijze bezig met taal, praat bijvoorbeeld volwassenen na met een gespeelde 'volwassen' stem of maakt eigen woorden, bijvoorbeeld: kind krijgt een drinkbeker en wil ook een 'eetbord'	Ja	Idem
Wordt zich bewust van eigen taalgebruik, zegt bijvoorbeeld: 'toen ik een baby was heb ik niet gepraat, hè?'	Ja	Idem
Wordt zich bewust dat je over taal kunt praten	Ja	Idem

Bijlage 8: Taaldoelen vroegschool in Startblokken

Mondelinge taalvaardigheid	Leerdoel aanwezig?	Commentaar
<i>Woordenschat en woordgebruik</i>		
Heeft een passieve woordenschat van gemiddeld 7000 woorden	Deels	Wordt niet voor alle kinderen geteld. Per themaperiode worden 100-120 nieuwe woorden aangeboden.
Heeft een actieve woordenschat van gemiddeld 3500 woorden	Deels	Wordt niet voor alle kinderen geteld. Per themaperiode worden 100-120 nieuwe woorden aangeboden.
Gebruikt een nieuw geleerd woord in een andere situatie	Ja	In Horeb en/of curriculum-beschrijvingen.
Gebruikt steeds meer verschillende en complexere woorden <ul style="list-style-type: none"> - Betekenisgrenzen worden scherper, bijvoorbeeld: het kind gebruikt het woord huis niet meer voor alle gebouwen maar maakt onderscheid tussen een kasteel, kerk, bungalow, etc... - Kent het verschil tussen enkel- en meervoudsvormen en kan dit interpreteren, bijvoorbeeld: 'Daar staat een trein.' versus: 'Dat zijn ook treinen.' - Begrijpt ontkenning, bijvoorbeeld: 'Ik wil niet dat jij dat doet.' of 'Er zijn geen appels meer.' 	Ja	Idem
Beheerst het Nederlandse klanksysteem <ul style="list-style-type: none"> - Maakt duidelijk onderscheid tussen klanken in woordgrenzen, bijvoorbeeld: het kind zegt niet langer 'isse fiets', maar 'dit is een fiets' - Soms nog slissend 's' of stroeve 'r' - Articuleert soms wat onduidelijk - Moeite met 'vreemde klanken' (voor kinderen in een Nederlandse thuissituatie kunnen dit klanken in leenwoorden zijn (garage, lunch); anderstalige kinderen kunnen moeite hebben met het onderscheid tussen lange en korte klanken in het Nederlands (man/maan, vis/vies) - Moeite met 'sp' aan wordeinde (bijvoorbeeld 'wesp') 	Nee	Doelen die te maken hebben met de uitspraak van Nederlandse klanken zitten niet in Horeb.
<i>Vloeiend en verstaanbaar vertellen</i>		
Vertelt uitvoerig en samenhangend over wat hij gedaan of meegemaakt heeft <ul style="list-style-type: none"> - Begrijpt en gebruikt steeds meer verschillende werkwoordsvervoegingen, bijvoorbeeld 'ik loop, jij/hij loopt, wij lopen' en 'ik/jij/hij liep, wij liepen' - Kan een plotstructuur redelijk verwoorden - Maakt samengestelde zinnen (omdat, want, maar, of, die, dat, welke) - Maakt gebruik van uitbreidingen en vraaggesperken, bijvoorbeeld: niet langer antwoorden met een 	Ja	Idem

<p>simpel 'ja' of 'nee', maar 'Nee, ik lust geen pindakaas; ik wil hagelslag!'</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vertelt over gebeurtenissen in het verleden en trekt daarbij conclusies, bijvoorbeeld: 'Opa was niet gekomen; ik denk dat hij ziek was.' - Houdt steeds meer rekening met de mentale staat van anderen (bijvoorbeeld gevoelens, gedachten, verlangen en kennis van de luisteraar) - Maakt beter onderscheid tussen taalgebruik in verschillende situaties (thuis, op school, etc.) - Heeft nog moeite met het leggen van logische verbanden, bijvoorbeeld: 'Vergeleken met jou is Maarten erg klein.' - Heeft nog veel moeite met passieve zinnen, bijvoorbeeld: 'Els wordt door Kees geslagen'. 		
Benoemt en beschrijft alledaagse aspecten	Ja	Idem
Beschrijft een aantal veel voorkomende handelingen met gebruik van complexe zinsconstructies	Ja	Idem
Gebruikt complexe taalfuncties als redeneren en concluderen	Ja	Idem
<i>Luisteren</i>		
Kan eenvoudige instructies en mededelingen begrijpen en uitvoeren, bijvoorbeeld 'als de bel gaat pak je je tas en ga je netjes in de rij staan'.	Ja	Idem
Luistert naar een op de leeftijd afgestemd verhaal en begrijpt het verhaal of de informatieve tekst	Ja	Idem
Luistert naar een op de leeftijd afgestemde radio/televisiefragment/gesproken tekst op internet	Ja	Idem
Laat zien dat hij naar een ander luistert en geeft gepaste feedback, bijvoorbeeld door te knikken of te antwoorden	Ja	Idem
<i>Gesprekjes voeren</i>		
Kan op eigen initiatief een gesprek beginnen met de leerkracht en ander kind	Ja	Idem
Kent en handelt naar de gespreksregels, zoals wachten tot ene ander is uitgesproken	Ja	Idem
Kan op communicatief adequate wijze spontaan vertellen over onderwerpen die hem bezighouden	Ja	Idem
<p>Geeft gepast antwoord op vragen van de leerkracht of ander kind</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hoe, waarmee, wanneer, etc,-vragen - Denkvragen - Tegendeelvragen (Bij een plaatje van een eend: 'Is dat een kikker?') - Keuzevragen (kiezen tussen meerdere en complexere zaken) - Indirecte vragen (bijvoorbeeld: 'ik zou graag weten waarom je dat deed') - Reflectieve vraag (bijvoorbeeld: 'hoe vind je dat het ging?') 	Ja	Idem
<i>Mening uiten en vragen stellen</i>		
Kan zijn mening verwoorden, o.a. door gebruik van 'ik vind' zinnen	Ja	Idem
Stelt vragen en gebruikt vraagzinnen om ergens meer over te weten te komen: hoeveel, waarmee, welke, wanneer, etc.	Ja	Idem
Kan op een gepaste wijze de hulp van anderen invoeren	Ja	Idem

Ontluikende en beginnende geletterdheid		
<i>Leesplezier</i>		
Toont zijn plezier in voorlezen en boeken - Leeft mee met personages in op de leeftijd afgestemde prentenboeken - Kan uitleggen hoe een personage zich voelt - Uit zijn gevoelens/mening over een voorgelezen verhaal of rijmpje, zoals leuk, grappig of stom	Ja	Idem
<i>Oriëntatie op boek en verhaal</i>		
Begrijpt dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen	Ja	Idem
Weet dat een boek gelezen wordt van voor naar achter, een bladzijde van boven naar beneden en regels van links naar rechts	Ja	Idem
Weet dat verhalen een opbouw hebben en dat een boek een begin en einde heeft	Ja	Idem
Weet dat de voor- en achterkant van het boek informatie over de inhoud geven	Ja	Idem
Kan een op de leeftijd afgestemd voorgelezen verhaal navertellen, met of zonder hulp van illustraties	Ja	Idem
Kan een voorgelezen verhaal naspelen met behulp van aanwijzingen van de leerkracht	Ja	Idem
<i>Oriëntatie op geschreven taal</i>		
Weet dat tekens gebruikt worden om iets te vertellen of leren	Ja	Idem
Weet dat je briefjes, boeken, tijdschriften, etc. kan lezen om iets te weten te komen	Ja	Idem
Weet dat je iets op kan schrijven als je iets wilt vertellen	Ja	Idem
Weet wanneer er sprake is van 'lezen' en 'schrijven' en kan 'lezen' en 'schrijven' van elkaar onderscheiden	Ja	Idem
Herkent en benoemt (enkele) letters, bijvoorbeeld de eigen naam	Ja	Idem
Schrijft tekens die op letters (beginnen te) lijken	Ja	Idem
<i>Fonemisch bewustzijn en alfabetisch principe</i>		
Kan betekenisonderscheidende klanken (fonemen) in woorden onderscheiden	Ja	Idem
Doet mee met woord-/klankspelletjes, bijvoorbeeld door woorden in klankgroepen te verdelen en daarbij te klappen	Ja	Idem
Weet dat letters met klanken corresponderen	Ja	Idem
Herkent en gebruikt rijmwoorden	Ja	Idem
Is gemotiveerd om de betekenis van geschreven taal te achterhalen	Ja	Idem
<i>Taalbeschouwing</i>		
Reflecteert op eigen taalgebruik en dat van anderen, bijvoorbeeld door een grapje te maken over taal of te vragen naar betekenis	Ja	Idem
Verbeterd eigen taalgebruik	Ja	Idem
Praat (in kringgesprek) over taal en praten	Ja	Idem